

TRANSFORMACIONS URBANES A LA CATALUNYA DEL SEGLE XVIII.

Albert García Espuche
Manuel Guàrdia Bassols

El pes, en la transformació de les poblacions catalanes, de les directrius de caràcter urbànic que emenen de la Cort de Carles III, no és pel que en aquest moment sabem, un camp massa substancios d'estudi; i tampoc sembla ser-ho el tema dels efectes urbans de la presència d'una abstracta i imprecisa Il·lustració (1). A més, en l'estat actual de la recerca, anàlisis centrades en aquesta qüestió estarien mancades d'un marc general de referència en el camp de la història urbana. Aquest marc s'hauria d'aconseguir mitjançant una altra anàlisi molt més de base, que abordés l'estudi de les estructures físiques de les ciutats, llur transformació i la transformació de la xarxa urbana en relació a la complexa relació de fets que hi intervenen.

Un inici de síntesi global sobre els temes més de base presenta en aquest moment, sens dubte, enormes dificultats, en funció de l'escassetesa d'estudis generals o de detall que abordin el coneixement de les estructures urbanes i de la xarxa de ciutats. Optem aquí per plantejar l'interès del tema més general, recordar la conveniència de no generalitzar des del cas, relativament ben conegut però singular, de Barcelona i apuntar la necessitat de combinar dos nivells d'estudi igualment necessaris: la transformació de la xarxa de ciutats i la transformació dels nuclis urbans mateixos.

1. Els estudis sobre les ciutats catalanes del segle XVIII.

El primer nivell d'anàlisi de la xarxa de ciutats ha estat poc desenvolupat fins ara. Els treballs de Pierre Vilar i Josep Iglésies són encara els més importants, tot i abordar el tema de manera parcial: fora de llurs aportacions només s'han esbossat visions globals poc desenvolupades. El segon nivell d'anàlisi, el dels estudis centrats en cada una de les poblacions, presenta un panorama molt desigual. En general, les monografies sobre ciutats catalanes aborden el tema de l'estructura física i de les transformacions urbanes com un capítol "menor" i de manera poc sòlida. Fora del cas de Barcelona, ciutat per la qual s'han portat a terme des d'aproximacions globals en la temàtica i en el període d'estudi, fins a recerques sobre qüestions

1.- El treball de l'Equipo Madrid, "*Carlos III, Madrid y la Ilustración*", Ed. Siglo XXI, 1988, que demostra el poc pes "estructural" de l'obra de Carles III a Madrid, serveix per dubtar sobre els fruits que, en cas "perifèric" com el nostre, es podrien aconseguir d'un estudi en la relació Carles III-Il·lustració-transformació de les ciutats.

específiques i etapes concretes del segle XVIII, era, fins fa poc, el treball de Joaquim Llovet sobre Mataró l'únic que, tot i abordar la història completa de la ciutat, aconseguia bases segures per l'estudi del creixement urbà durant el segle XVIII (2).

Fora dels treballs sobre Barcelona i Mataró, el panorama és força pobre: molt poques ciutats disposen d'estudis globals o parcials del període, no s'apliquen les metodologies pròpies de l'anàlisi espacial, no existeixen pràcticament les aproximacions quantificades, no són tractats amb rigor apartats bàsics com el del creixement urbà o el del coneixement de l'estructura física, són estudis amb imprecisió i més enllà del simple enunciat una bona part dels temes que fan referència a intervencions urbanes rellevants... (3). No és possible, doncs, fins que proliferin els treballs de base sobre les ciutats catalanes, fer una síntesi que busqui establir línies de conclusió sòlides. Ara per ara, es pot iniciar, en tot cas, una caracterització dels trets "urbans" del segle XVIII català i apuntar alguns temes claus al voltant de la transformació de les ciutats.

2. Els creixements urbans i la xarxa de ciutats.

Quantificació del creixement, periodització i localització són aspectes bàsics de cara a l'estudi de la xarxa de ciutats. Pel que fa a la "quantitat" del creixement urbà, és clar que el segle XVIII suposa un increment molt important del pes demogràfic de les poblacions catalanes: el 1787 eren ja 28; entre ambdues dates, 15 ciutats, a més de Barcelona, han tingut increments superiors als 300 habitants; aquests increments, sense el de la capital, suposen una població semblant a la suma de les 30 primeres poblacions el 1719 (4). Dins els increments urbans, el de Barcelona és molt important: efectivament, si considerem la suma dels creixements superiors als 1500 habitants, produïts entre 1719 i 1787 en un total de 45 poblacions, constatem que una tercera part d'aquest increment es dona a Barcelona.

- 2.- J. Llovet, *"La ciutat de Mataró"*, 2 vols., Barcelona 1961. Els treballs sobre Barcelona són ja força coneguts i, per massa nombrosos, no els citarem aquí: vegeu la bibliografia inclosa a la tesi doctoral d'Albert Garcia Espuche: *"Barcelona a principis del segle XVIII. La Ciutadella i els canvis en l'estructura urbana"*, ETSAB, 1988, inèdita.
- 3.- Conegudes monografies com la d'E. Junyent sobre Vic (*"La ciutat de Vic i la seva història"*, Curial 1980) o les de J. Lladonesa sobre Lleida (per exemple *"Història de la ciutat de Lleida"*, Curial 1980) tenen limitacions de l'ordre citat. Ara i dins una aproximació de llarga durada, Mataró disposarà d'un treball dirigit específicament, per metodologia i per interessos, a l'estudi de l'estructura física, les seves transformacions i les seves relacions amb la resta dels components de la realitat urbana (Albert Garcia Espuche, Manuel Guàrdia Bassols, *"La construcció d'una ciutat. Mataró 1500-1900"*, Ed. Altafulla, en premsa). Altres treballs pròxims a la temàtica i que han configurat un panorama encoratjador estan, en canvi, generalment dirigits a estudiar el segle XIX (per exemple, els treballs d'Oliveres sobre Manresa, d'Aestés sobre Tarragona, de Larrosa sobre Sabadell o d'Alió sobre Vilafranca). Amb una aproximació no sempre centrada en el nostre tema, han aparegut alguns treballs que donen fundades esperances de cara al progressiu coneixement de les ciutats del segle XVIII. Per exemple: M.L. Montserrat *"Estudic econòmic de Sitges durant el segle XVIII"*, Sitges 1985; J. Boadas, *Girona després de la Guerra de Successió*, Inst. Est. Gironins, 1986; J.M. Porta, *"La vila de Monblanc el segon quart del segle XVIII", el comerç de l'aiguardent*", Ed. Centre de lectura, 1988; malauradament, la *"Història de Terrassa"*, AA.VV., 1988, amb interessants aportacions, dedica poca atenció al segle XVIII.
- 4.- Ciutats amb increments superiors als 3000 habitants: Barcelona, Tortosa, Reus, Lleida, Olot, Valls, Vilanova, Vic, Tarragona, Mataró, Sant Feliu, Girona, Figueres, Ulldescon(?), Igualada, Arenys de Mar. Aquests increments anticipen els que es produeixen entre 1787 i 1860: en aquest període, 24 ciutats creixen en més de 3000 habitants i el 1860 són ja 71 poblacions les que superen la xifra dels 3000 habitants. Les dades han estat extretes de les obres de Josep Iglésies: *"Estadístiques de població de Catalunya el primer vici del segle XVIII"*, Fund. Vives Casajuana, 1974; *"El cens del Comte de Floridablanca 1787"* id., 1969 i *"El movimiento demográfico de Catalunya durante los últimos cien años"*, a *"Memorias de la real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona"*, 680, vols. 33, 16, 1961. Per l'elemental aproximació que fem aquí, es poden prendre tal qual, sense que varin les conclusions, les xifres proporcionades per les obres citades.

Pel que fa a la cronologia i els ritmes de creixement, les dificultats per a sintetitzar són majors (5). Treballant amb 8 de les 15 poblacions que creixen en més de 300 habitants entre 1719 i 1787, podem dir que del primer al segon terç del segle el ritme de creixement (considerant la mitjana de l'increment d'habitants per any) augmenta a prop d'un 18%, mentre que l'acceleració és molt més gran durant l'últim terç: en aquesta etapa es multipliquen per 2,1 i 1,8 els ritmes de creixement de les dues anteriors (6). Aquestes xifres s'adiuen amb les notícies de creixements concrets que tenim per les principals poblacions, notícies que deixen ben clara la importància de l'impuls del creixement urbà durant l'últim terç del segle (7).

- 5.- Es presenten dos problemes essencials: la manca de censos generals entre 1719 i 1787 i d'aquí a finals de segle, i l'escassetat de treballs aprofitats per poblacions catalanes del XVIII, tant a nivell demogràfic com de creixement urbà. Pel que fa a les xifres intermèdies entre 1719 i 1787 i a les dades posteriors, només per algunes ciutats i en molt poques dates es disposa de xifres mínimament vàlides. Els estudis demogràfics acurats permeten l'anàlisi del creixement demogràfic de les grans poblacions són encara molt escassos (vegeu, per exemple: op. cit. de J. Llovet; A. Massanell, "La població vilafranquina al segle XVIII", Museu Vilafranca, 1977; J. Andreu Sugranyés, "Població i vida quotidiana a Reus durant la crisi de l'Antic Règim (1700-1850)", Ed. Centre lectura, 1986; M.A. Martínez, "La població de Vilanova i la Geltrú en el segle XVIII (estudi demogràfic)", Inst. d'est. penedesencs, 1987. Els estudis sobre creixement urbà, els més apropiats, lògicament, per analitzar directament l'increment de cases i carrers i les transformacions urbanes en general (sense recórrer a problemàtiques equivalències "increment població increment edificació"), donen dades per poques ciutats. I el que és més greu, amb referències massa vagues sobre nous carrers o aixecament de plantes i amb poques xifres segures d'evolució del nombre d'edificis. De fet, en aquest terreny, només en el cas de Mataró podem conèixer, amb seguretat absoluta, l'evolució detallada, en xifres i en el plànol, del creixement urbà durant el segle XVIII (vegeu: A.G. Espuche i M. Guàrdia, op. cit. en premsa).
- 6.- Les ciutats amb dades són: Reus, Lleida, Tarragona, Vilanova, Igualada, Valls, Olot, i Mataró. La bibliografia que s'ha fet servir és la següent: per Reus, A. Segarra, op. cit.; J. Andreu Sugranyés, op. cit.; per Lleida, J. Llanosa op. cit.; per Tarragona, J. Aresté, "El crecimiento de Tarragona en el siglo XIX", COAC, 1982; per Vilanova, M. Martínez op. cit.; per Igualada, M.J. Segura, "Història d'Igualada", 1908, J. Mercader "a ciutat d'Igualada, 1953; per Valls, N. Sales, "Una vila catalana del segle XVIII", 1962, F. Olivé, "El Valls del segle XVIII i el comerciant d'aiguardents Anton Baldrich i Janer, Inst. Est. Valles, 1981; per Olot, J. Danés, "Història d'Olot", VOL. II, Ajunt. Olot, 1977; per Mataró, A.G.E. i M.A. op. cit. en premsa; per a totes les poblacions s'ha consultat també la "Gran geografia comarcal de Catalunya", Fund. Enc. Catalana. S'han calculat les mitjanes d'increment habitants/any per a cada població i en els períodes possibles, en funció de les dades intermèdies de cada una, i drepres s'han calculat les mitjanes per la suma de les 8 poblacions i pels períodes 1719-1773; 1734-1766 i 1766-1800. En la primera etapa, aquesta suma és de 453,9 habs/any, en la segona 534,9 i en la tercera 948,6. El resultat és una mitjana i, de fet, Mataró i Vilanova no tenen el comportament general: el ritme de creixement sembla negatiu a Vilanova i positiu, però lleu, a Mataró. En el cas de Barcelona, s'ha de dir que, amb els odres de creixement donats per P. Vilar ("Catalunya dins l'Espanya moderna", vol. II, pg. 70), les xifres d'increment/any entre 1719-1733, 1734-1766 i 1767-1800 serien de 800, 865 i 1600 habs/any respectivament i els multiplicadors 2 i 1,8, quasi idèntiques als que resulten de la suma de les 8 poblacions fetes servir per nosaltres (2,1 i 1,8). Per altra banda, disposem de xifres per poblacions de menor creixement entre 1719 i 1787, com Montblanc (aprox. 1986 habitants d'increment) o Vilafranca (aprox. 1779). Montblanc confirma l'esquema de les grans poblacions i de forma encara més acusada, amb xifres de 13,4; 11,3; 68,2 habs/any d'increment pels respectius terços de segle; al contrari, Vilafranca no presentaria l'increment accelerat de l'últim terç (vegeu: A.M. Porta, op. cit. i A. Massanell, op. cit.). Aquest cas s'hauria de considerar conjuntament amb el de Mataró i Vilanova. Efectivament, aquestes, dues ciutats tampoc tenen ritmes de creixement clarament en augment durant el segle i això s'ha d'entendre en relació al creixement "precoç" de Mataró i Vilanova (i també de Vilafranca) durant l'etapa anterior (segles XVI i XVII). L'expansió agrària prèvia decisiva a l'hora d'entendre els ritmes del creixement urbà del XVIII. En els casos de Mataró i Vilanova, amb un creixement no tan clar a finals del segle XVIII, però sobresortint, en canvi, al principi de la centúria, l'expansió agrària dels "hinterlands" respectius, anterior al XVIII (vegeu: A.G.E. i M.G. op. cit. en premsa) havia ajudat a consolidar abans el creixement urbà. Vegeu més endavant com aquestes són poblacions que es "disparen" entre 1550 1630 i creixen també a finals del XVII i principis del XVIII, per quedar-se després en un relatiu estancament.
- 7.- Els Acords municipals de Barcelona, Reus, Tarragona, Tortosa, Lleida, Olot... ens proporcionen informació sobre aquest creixements (l'expansió va quedar frustrada cap a finals de segle a causa de les guerres i les crisis agràries).

Pel que fa a la distribució territorial del creixement urbà i la seva repercussió en la transformació de la xarxa de ciutats, volem mostrar aquí que el segle XVIII és clarament singular en relació als segles precedents i als següents (8).

Iniciem l'anàlisi el 1553, amb el període 1553-1708. L'etapa anterior, 1497-1553, no modifica, des del punt de vista de les variacions en la xarxa de ciutats, l'herència de la baixa edat mitjana: la situació del 1497 és sensiblement igual a la del 1553, mentre, a partir d'aquí, els canvis seran molt aguts (9). Els altres períodes escollits delimiten, per una banda, el segle XVIII, amb les mancances donades per la data del cens de Floridablanca, i, per altra, tres etapes en el procés d'industrialització (1787-1860; 1860-1910; 1910-1936) estudiades aquí, per raons d'espai, com un extens sumatori (10). Així, el "segle XVIII" queda situat, en aquesta anàlisi, entre dos períodes d'identica durada (1553-1702; 1702-1936) que constitueixen el marc de referència de cara a la caracterització urbana de la divuitena centúria.

En el punt de partida del 1553, interessa subratllar una característica de la xarxa de ciutats catalana: aquella que començarà a variar en el període següent. Aquest tret és el d'una disposició de les principals poblacions en el territori que suposa una molt notable contribució demogràfica "urbana" de les comarques de ponent i de les nord-est, i un pes pobre de l'àrea propera a Barcelona (11). És aquesta situació la que variarà substancialment en el període 1553-1702 (a partir d'aquí vegeu: figs. 1, 2, 3 i quadre 1, 2, 3, 4).

- 8.- En el nivell que presentem aquí, les dades són, quasi exclusivament, les que s'obtenen dels recomptes que mostren més clarament els canvis predits en cada període. El camp d'estudi està format, en cada un dels talls cronològics, pel conjunt de les 50 poblacions més importants demogràficament, amb l'exclusió de Barcelona per evitar càlculs totalment deformats per la presència de la capital (no s'inclou la Catalunya francesa). Es deixa de banda, amb l'elecció d'aquest camp d'estudi, qualsevol definició prèvia de "ciutat", realitzada a partir de l'elecció d'un límit mínim de població. Això permet: abordar l'anàlisi d'un conjunt ampli de nuclis, sempre uniforme en nombre al llarg del temps i que facilita l'estudi a una escala apropiada al territori català, impossible si només s'escolleixen les grans poblacions; apreciar millor els canvis, difícils d'observar en els graus superiors de la jerarquia urbana, sempre més estables; disposar d'uns objectes d'estudi que tenen un caràcter semblant en cada període. Definit el camp d'estudi, la variable analitzada és la dels "salts" -positius o negatius- en l'ordenació demogràfica de les poblacions. Considerats només els salts més importants (per eliminar errors, es prenen en consideració només els que suposen guanyar o perdre 5 o més llocs), s'aconsegueix, amb aquest tipus d'aproximació, una anàlisi "fina", molt sensible als canvis de cada període: desapareixen dels plànols resultants les lògiques permanències de les jerarquies altes i apareixen, de forma nítida, els canvis i les tendències de transformació del conjunt de poblacions. Les dades d'aquesta anàlisi queden reflectides en els plànols i quadres que s'acompanyen, sintetitzant per regions definides en funció d'una més clara compressió de l'evolució dels canvis que es comencen a donar en el primer període d'estudi.
- 9.- En efecte, si en aquesta etapa, 1497-1553, els canvis són mínims, en canvi, en el període amb el que iniciem l'estudi, 1553-1702, és quan es produeixen les transformacions qualitativament més sobresortints de l'edat moderna que fa a l'ordenació demogràfica de les ciutats. És fàcil comprovar l'estabilitat del període 1497-1553: es produeix un nombre petit de canvis en l'ornamentació demogràfica, justament al contrari del que passa entre 1553 i 1702.
- 10.- S'escolleix el límit 1702 i no el 1719 per acostar-se més a la data inicial del segle i oblidar els problemes del 1714. La comparació amb els altres censos de principis del XVIII, però, ha estat sempre present (esmentem algunes correccions més endavant). L'elecció del límit intermedi 1910 ve donada pel fet de ser el 1910 l'últim any recollit per J. Iglèsies i anterior als forts canvis produïts després del 1914. Les dades han estat extretes de les obres de J. Iglèsies citades en nota 5 i de la del mateix autor "El fogatge de 1553", Fund. Vives Casajuana, 1978-81. Algunes de les xifres ha estat corregides de cara a les ordenacions demogràfiques. Efectivament, en alguns casos, els errors són ben evidents: Olot el 1553 i Olot, Ripoll, Terrassa, Sant Hipòlit de Voltregà, Granollers, Palafrugell, Calella, Santa Coloma de Farners el 1702 (es tracta, normalment, de separar les parròquies que han estat sumades al nucli). No disposem d'espai per a facilitar els llistats d'ordenació demogràfica.
- 11.- Més del 50% del pes "urbà" -entent per "urbà" a partir d'ara i per abreviar, el caràcter de les 50 primeres poblacions el porta la regió B, de ponent, el 25% la regió C, del nord-est, i un pes més pobre l'àrea propera a Barcelona: la regió A sense la capital inclou poc més d'una octava part del total del pes demogràfic de les 49 poblacions següents a Barcelona.

La primera etapa, 1553-1702, es caracteritza pels següents trets: el nombre de "salts" de poblacions dintre de la jerarquia demogràfica és molt important; la relació "salts"-territori és ben clara, ja que pràcticament totes les poblacions que salten positivament pertanyen a les regions properes a Barcelona i centrals en el país, mentre que les poblacions que baixen sensiblement en l'ordenació demogràfica queden totes allunyades de Barcelona; les comarques amb augment notable del pes "urbà" relatiu són les situades al voltant de la capital, havent-se produït una gran alteració del caràcter "urbà" de les comarques (12). S'ha donat, doncs, un acostament claríssim a Barcelona de les principals poblacions i s'articula un sistema urbà al voltant de la capital.

El segon període, 1702-1787, es caracteritza així: menys "salts" importants que a l'etapa anterior; relació "salts"-territori poc clara, produint-se els ascensos en la jerarquia demogràfica de forma repartida en el territori i no, com abans, en poblacions a prop de Barcelona; només augmenten el seu pes "urbà" relatiu dues comarques allunyades de la capital i ho fan en poca mesura.

Durant el "segle XVIII", doncs, s'atura la tendència de l'etapa anterior d'acostament de les principals poblacions cap a Barcelona, la proximitat a la capital no resulta condició clau per l'ascens en l'ornament demogràfic, dins una etapa amb menys canvis que l'anterior, es valora més el pes "urbà" relatiu de les comarques allunyades de Barcelona.

El tercer període, 1787-1936, queda definit pels següents trets: el nombre de "salts" positius es donen en poblacions properes a Barcelona (més pròximes que en el cas 1553-1702) i els negatius en les allunyades, amb una molt clara relació canvis en l'ornamentació demogràfic-situació en el territori, marcada per la proximitat a la capital; creix espectacularment o forta el pes "urbà" relatiu de comarques que envolten Barcelona, mentre baixa en les allunyades de la ciutat comtal (13). Un període, per tant, d'acostament radical de les principals poblacions cap a Barcelona i de rearticulació d'un sistema urbà pròxim a la capital.

Vista la situació en conjunt, podem resumir l'anàlisi de la següent manera: els canvis més acusats en l'ornament demogràfic de les principals poblacions es donen de manera molt contínuent en el períodes 1553-1702 i 1787-1936, mentre l'etapa 1702-1787 assenyala una certa estabilitat; en les etapes extremes, els canvis es donen, de manera aclaparadora, en el sentit d'un acostament a Barcelona de les poblacions que segueixen demogràficament la capital; per contra, durant el segle XVIII, els canvis es produeixen de tal manera que pugen de nivell ciutats allunyades de Barcelona; per regions, aquesta situació queda reflectida en el creixement del pes "urbà" relatiu de la "regió barcelonina" en els períodes extrems (1553-1702 i 1787-1936) i el seu decreixement durant el "segle XVIII"; mentre aquest caràcter "urbà" creix a les regions nord-oriental i de ponent només durant aquesta centúria (14).

12.- Figueres apareix com un cas atípic en funció del seu pas a vila frontera a partir del 1652.

13.- No disposem d'espai per a desglosar aquí el període en les tres etapes 1787-1860; 1860-1910; 1919-1936 (els quadres indiquen algunes de les característiques). El tram més clar pel que fa a l'"acostament" del sistema urbà a Barcelona és sens dubte l'últim, amb l'ascens espectacular de les poblacions del Barcelonès, el Baix Llobregat i el Vallès Occidental. En els períodes anteriors, però, es produeix igualment un procés en el mateix sentit, amb l'augment del pes "urbà" del Vallès Occidental (1787-1860 i 1860-1910), del Barcelonès (1860-1910) i del Vallès Oriental (1787-1936). En el sumatori, resulta clar que les poblacions que creixen més s'han de buscar cada vegada més a prop de Barcelona.

14.- I en ells, de forma més clara, en els períodes extrems 1553-1630 i 1910-1936. Ja hem comentat l'últim tram. En el cas del primer, és fàcil demostrar, malgrat la manca de censos globals intermedis a les dates 1553-1702, que els canvis decisius es produeixen a finals del segle XVI i a principis del XVII. És possible fer-ho a partir del cens del 1626 de la diòcesi de Vic que va donar a la llum A. Pladevall. Les xifres, preses directament a la font (Arxiu Bisbat Vic, Cens del 1626, rectors, Arx. Cap. amari 44), per a nou poblacions en creixement entre 1553 i 1719, faciliten la següent comparació pels anys 1553, 1626, 1719 (1553: focs x 4,5 = habitants, 1626: ànimes de comunió i 1719: habitants): Vic: 2691, 4931, 4783; Sant Hipòlit de Voltregà: 252, 420, 1491; Torrelló: 288, 902, 775; Tarra-

Es pot dir, doncs, que el segle XVIII inaugura l'etapa dels creixements urbans massius, que en aquest segle resulta molt important el creixement de la capital, que els ritmes d'increment poblacional urbans són més forts durant l'últim terç de la divuitena cetúria, i que, des del punt de vista de la transformació de la xarxa de ciutats, el segle XVIII és un període singular en el qual s'atura breument la decantació urbana cap a Barcelona, decantació que, de forma clara, articula un sistema urbà al voltant de la capital en els períodes precedents i posteriors al segle.

Els processos que porten a l'acostament a Barcelona en el primer període, actualment objecte de les nostres recerques, semblen clars: podem parlar de descentralització "*industrial*" des de la capital a les poblacions d'una "*corona*" propera a Barcelona i que s'extén al nord recolzant-se en Vic, i de potenciació de la capital com a centre de comercialització i distribució (15).

Sobre els altres períodes no podem anar més enllà de la mera constatació dels fets ja realitzada. Com a molt, podem dir que en el tercer període, altra vegada, tot sembla indicar que són el procés de creixement del caràcter industrial de la "*corona*" dependent de Barcelona i el paper de la capital com a centre de consum, comercial i de distribució els que porten als canvis del sistema de ciutats; i que, per contra, en el segle XVIII, sembla que és un creixement econòmic basat en bona part en l'agricultura el que porta a un creixement de les poblacions més repartit en el territori.

dell: 247, 678, 736; Manresa: 1575, 5497, 5647; Castellterçol: 265, 806, 1154; Moià: 837, 1368, 1468; Santpdr: 531, 828, 948; Sallent: 477, 1265, 782. Els creixements claus es van produir entre 1553 i 1626, una conclusió que encaixa, per altra banda, amb les dades que provenen de moltes altres direccions (vegeu A.G.E., M.G. op. cit. en premsa).

- 15.- No podem desenvolupar aquí, evidentment, un tema tan ampli, però si donarem alguns dades que requereixen la imatge que presenta el plànol 1553-1702. Per Barcelona, resulten clarificadors els canvis en els pesos dels oficis entre 1516 i 1716. Oficis "*industrials*" com els paraires, teixidors de llana, tintorers, abaixadors, assaonadors, blanquers, teixidors de lli baixen, en total, a un 44% entre 1516 i 1716. En canvi, oficis "*comercials*" com els sastres, sabaters, argenters, apotecaris, daguers passen, un total, a un 232%. Els corredors d'orella augmenten d'11 membres a 33; els hostalers i taverners (indicadors de l'afluència de forasters i passants) augmenten de 90 a 136; els traguers (ara organitzats com a gremi independent dels hortelans i amb la creació de la plaça dels Traginers en el cor comercial de la ciutat) passen de 20 a 46 (i s'ha d'afegir una gran quantitat de llogaters de mules); els descarregadors, macips de ribera, bastaixos, traguers de mar augmenten fins a un 197% (tot i que bona part de la marina ha desaparegut ja el 1716 a causa de les derruccions per a construir la Ciutatella). Tot indica no una estabilitat del període, sinó un canvi molt profund en el sentit d'una disminució molt forta del pes "*industrial*" de la capital i d'un augment molt notable del seu paper com a centre de comercialització i distribució, que s'acompanya d'un increment dels intercanvis (traguers, cabotatge) amb el país pròxim (vegeu Fotatge 1516 i Cadastre 1716 àmpliament treballats a la tesi doctoral citada d'Albert Garcia Espuche). És igualment fàcil constatar fenòmens complementaris en poblacions properes a la capital. És palpable el cas de Mataró i el vidre (vegeu A.G.E., M.G. op. cit. en premsa): el vidre es fa fonamental a Mataró i es comercialitza a Barcelona. I és més evident encara la descentralització de la indústria llanera cap a les poblacions del Vallès i l'Osona, establint un eix d'intercanvis que va de Barcelona cap a Ripoll passant per Vic (és fàcil lligar el creixement de les poblacions de la zona central del plànol 1553-1702 a l'augment de la indústria de la llana, a la prosperitat dels gremis de paraires i al pes de la immigració francesa, vinculada, moltes vegades, a l'increment d'aquella indústria). En altres temes és palpable també el procés de potenciació de la "*corona*" i el paper distribuïdor de Barcelona a finals del XVI i principis del XVII: és, per exemple, el cas de la producció vinícola. Tot sembla indicar que es produeix un augment d'aquesta producció en una franja costera que va d'Arenys a Vilanova (que incideix en el creixement dels nuclis costaners: Arenys, Mataró, Sitges, Vilanova tenen creixements urbans que hem pogut detectar a partir de documents notariais); el vi es dirigirà en bona part cap a Barcelona (consum, comercialització cap a l'eix Vic-Ripoll i altres vies, exportació...). És també precisament entre 1553 i 1702 (o millor, entre 1560-1630) quan es produeixen ja un augment del pes "*urbà*" de la costa propera a Barcelona: sense la ciutat comtal, el pes de les poblacions marítimes respecte al total de poblacions (sempre entre les 50 primeres) passa de l'11,7 al 21,9% i, per tant, és aquí quan "*apareix*" la costa "*urbana*", però només la costa situada a una distància moderada de Barcelona, la més fàcilment comunicable amb la capital.

3. La transformació de les ciutats.

3.a. Les estructures físiques heretades.

Sabem poc de les estructures físiques heretades per les ciutats catalanes del segle XVIII (16). En general, en el moment de referir-se a les poblacions de principis del XVIII, hi ha hagut una tendència a parlar de forma vaga de ciutats "*medievales*". Hem dit en altres llocs, i en referència al cas de Barcelona, que la ciutat del 1700 no és la ciutat del 1500, malgrat no existir actuacions espectaculars que, durant aquest interval, transformin radicalment l'estructura física. Les intervencions de conventualització de l'espai, l'aparició modesta però no menyspreable d'alguns palaus... modifiquen durant els dos segles anteriors al XVIII l'estructura urbana barcelonina.

Hem pogut mostrar, per altra banda, com, en el cas de Mataró, el segle XVI resulta fonamental en la definició de l'estructura heretada pel segle XVIII, una definició feta amb criteris tècnics i resultats diferents que havien portat al desenvolupament del nucli medieval (17). A manca de treballs similars per altres ciutats, però amb les dades que hem pogut treballar, sembla clar que a moltes altres poblacions es produeixen també transformacions no menyspreables durant els segles XVI i XVII.

Entre aquestes transformacions, les extensions fora-muralles, la creació de ravals, són les que signifiquen canvis més remarcables (18). Les extensions urbanes del període presenten ordenacions del viari i del parcel·lari més homogènies i regulars que les dels teixits medievals. Es produeixen de forma sovint ràpida, urbanitzant àrees extenses i poc valorades, controlades, moltes vegades, per pocs propietaris, posant en pràctica tècniques del tipus constructiu...: així, els resultats són més ordenats i regulars que els que es fan aparents als nuclis medievals, i modificacions lentes que havien desfigurat creixements originalment més uniformes i ordenats. Les expansions dels segles XVI i XVII restaran més pròximes a les formes de fer del segle XVIII: els creixements d'aquest segle quedaran, de vegades, clarament soldats, sense solució de continuïtat, als creixements dels dos segles precedents (19).

Aquelles expansions, a més, tindran un pes qualificatiu fonamental en consolidar, en uns casos a finals del XVI i principis del XVII, en uns altres a finals del XVII i inicis del XVIII, moltes ciutats "*tancades*" en ciutats "*obertes de facto*": en les poblacions en què ha estat més forta la necessitat del creixement que els condicionants militars, el volum de les extensions realitzades fora de les muralles converteix progressivament les defenses en elements obsolets i fa cada vegada més difícil una readaptació a les necessitats militars (20).

- 16.- Tenim pocs estudis quantitius: a més dels nostres sobre Barcelona i Mataró, disposem de xifres d'alçades de cases per principis del XVIII en el cas de Girona (J. Boadas, op. cit.), en el Motblanc (J.M. Porta, op. cit. i poca cosa més).
- 17.- Vegeu op. cit. A.G.E., M.G. en premsa (a partir d'aquí, s'entén que les dades sobre Mataró provenen d'aques treball).
- 18.- També els agents que hem citat per Barcelona transformen sectors d'altres poblacions. Però són sens dubte les expansions fora-muralles les operacions més importants (les tenim estudiades per a Mataró, Sitges i Vilanova, per exemple). En alguns casos, són també importants les "*colonitzacions*" interiors dels ravals d'anterior formació i no començats a omplir fins a la segona meitat del segle XVI (això ho hem pogut comprovar en el cas de Manresa), i també hi ha casos més complexos: bona part del creixement de Mataró entre 1570 i 1620 es produeix dintre i fora muralles al mateix temps que es construeixen les fortificacions.
- 19.- Sense un estudi aprofundit, es poden confondre els creixements de Mataró i Vilanova produïts durant el segle XVI i XVII amb els que es donen el segle XVIII.
- 20.- Casos clars per a Vilanova, Sitges o Mataró. En aquesta última població, l'apeo del cadastre, del 1716, mostra ja que més de la meitat de les cases queden fora muralles (473 dintre, 587 fora).

De qualsevol manera, sí que resulta cert que el 1700, en funció d'un creixement quantitatiu normalment modest entre 1500 i 1700, el pes dels nuclis medievals de les poblacions és encara molt gran; i que les intervencions directes sobre aquest nucli no han aconseguit canviar el seu caràcter, mentre, per contra, els creixements demogràfics han atapeït i complexificat encara més el teixit central de les ciutats més dinàmiques.

3.b. Iniciatives i control en la transformació de la ciutat.

Durant el segle XVIII, les iniciatives privades porten el pes decisiu en la conformació de les transformacions urbanes del conjunt de les ciutats catalanes. Al costat d'elles, el municipi tindrà un paper més pròxim al control "*a posteriori*" que a la promoció i previsió del creixement; els poders militars intervindran pràcticament només, amb pes real, a les ciutats "*estratègiques*"; i les actuacions il·lustrades seran més aviat intervencions aïllades i escasses. A Barcelona, després de la intervenció traumàtica de la Ciutadella i la "*correcció*" posterior de la Barceloneta, els militars donaran pas als particulars i el municipi no intervindrà eficaçment en la projectació racional del creixement del Raval, deixat a una iniciativa privada controlada només molt dèbilment. A Mataró, serà igualment la iniciativa privada, amb interessos cada vegada més deslligats de qualsevol visió global del creixement urbà, la que marcarà les línies progressivament degradades de la construcció de la ciutat, actualment sota un tímid control municipal i amb quasi nul·la presència del poder militar.

El creixement massiu urbà del segle XVIII està en relació amb diverses empentes econòmiques favorables que s'inicien a finals del segle XVII. Poblacions com Mataró, Vilanova o Sitges tenen recuperat el seu vigor de finals del XVI i principis del XVII, creixements importants en els últims anys de la dissetena centúria i els primers del segle XVIII, relacionats, sobretot, amb activitats agrícoles, comercials i marineres; el creixement agrícola-comercial repercuteix més endavant en altres ciutats i així, per exemple, els comerciants d'aiguardent amb interessos a Reus promocionen obertures de carrers, iniciant els anys 50 un conjunt d'accions que no cessaran fins a finals del segle; a Igualada, també a meitats del segle XVIII, el creixement urbà segueix la indústria de les adoberies: sorgeix, fora muralles i al costat de la sèquia creada per a servir aquesta activitat, un important barri industrial; a Barcelona, la instal·lació de fàbriques d'indianes, primer al barri industrial de Sant Pere i després al Raval, afavoreix la densificació i urbanització d'aquestes àrees; a Olot, a finals de segle, el creixement urbà vol preparar espais per a la indústria tèxtil en expansió i queda lligat a ella en les argumentacions del municipi quan demana a les autoritats l'eixample de la població..(21).

Però si el creixement urbà segueix l'activitat comercial i/o industrial, els negocis immobiliaris i de la construcció tenen un pes i una autonomia creixents durant el segle XVIII. El negoci és evident a Barcelona, on s'edifica i els espais habitables es fan progressivament escassos durant la centúria. Però també en una ciutat "*oberta*" com Mataró són fortes les plusvàlues obtingudes pels propietaris de les terres contigües a la ciutat, en transformar les rendes agrícoles en urbanes, al temps que conflueixen al món de la construcció i de

21.- Per Vilanova: Arxiu Històric Municipal, "*Acords*" 30 setembre 1698, notari Ramon Martí (atribuït) 1712, fol. 94, etc., notari Pere Martí Cabanyes 3 abril 1725, 16 juliol 1728, 7 agost 1733, etc.; per Sitges: Arxiu Històric Municipal, notari Narcís Avellà 1691, fol. 228v., 1693 fol. 17v. etc.; Arxiu Capitular de Barcelona, Manuals notariais Pia Almoia, actes 1533-1701, gener 1693 (comparar amb apeo 1680 i cadastre 1716 a l'Arxiu Municipal); per Reus: Arxiu Històric Municipal: "*Acords*" 1754, fol. 122 (obertura de carrer promocionada pels comerciants d'aiguardent, Alegre i March); per Olot: Arxiu Històric Municipal: "*Acords*", resolucions 1783, 4, 6.

la inversió immobiliària agents progressivent més importants i actius, deslligats de projectes urbans però protagonistes, per sumatori, de la construcció de a ciutat del XVIII (22).

Institucions com els convents seran molt sensibles a aquestes inversions: obtindran amb elles augments de la "*clientela*" col·locaran adequadament els capitals, podran intervenir finançant el procés de construcció de la ciutat... (23).

A remolc de la iniciativa privada es mou la inicitiva municipal en el creixement i transformació de la ciutat amb valor militar: en efecte, le diferències són sensibles, en funció de les limitacions plantejades pel poder militar a les iniciatives municipals en les places "*fortes*".

En algunes ciutats que ja a finals del segle XVII i principis del XVIII funcionen com "*obertes*", el poder municipal promoció el creixement urbà com a formant part d'un projecte de creixement econòmic global: el cas del creixement mataroní cap al mar i cap a ponent a finals del segle XVII i principis del XVIII és ben clar en aquest sentit, però també la creació de la plaça dels Màrtirs a Vic és una promoció urbanística i "*econòmica*" en la que el municipi juga un paper decisiu (24). El creixement urbà, però, va en augment en aquestes ciutats "*obertes*" durant tot el segle XVIII, i de la promoció municipal de l'existència d'una iniciativa privada cada vegada més atomitzada, d'una autonomia creixent del negoci immobiliari i d'un comportament progressivament més especulador del agents que intervenen en la construcció de la ciutat (25).

En general, a totes les ciutats, "*obertes*" o "*tancades*", la actuació més continuada de la iniciativa municipal passa per la dotació de serveis, fonamentalment en la millora de les àrees més centrals ocupades per la burgesia i la noblesa (26). Les intervencions dels ajuntaments, en aquest sentit, van dirigides a la portada d'aigües, la construcció de fonts, la millora dels empedrats, la supressió de volades, la realineació de carrers, l'eixample de places, la reorganització del mercats, la formació del passejos arbrats, la creació de quaters i hospicis...; iniciatives de vegades recolzades en disposicions estatals o ordres de les autoritats, però sovint obstaculitzades per aquestes instàncies (27).

23.- A part de les inversions dels convents en béns immobiliaris, es presenten sovint promocions de creixement directament realitzades per aquestes institucions. Vegeu, per exemple, casos a Mataró o a Reus (Arxiu Històric Municipal, "*Acords*" 1760 fol. 397). A Figueres, és l'hospital de pobres el que promoció una urbanització a finals del segle XVII i a principis del XVIII (1699-1736). (Arxiu de l'Hospital de Figueres, llibre 3er plec 2, 3, 4, 5 i 6).

24.- Per a Vic: Arxiu Històric Municipal, "*Acords*" 9 febrer 1696, 10 gener 1697, 1734 fol. 155; Arxiu Corona Aragó, Real Audiència, Cartas Acordadas 16, any 1734, fols. 57, 81. A Vic, és el municipi l'encarregat de rebre establiment d'una peça de terra, de fer el projecte d'urbanització (plànol de Josep Morató), d'establir els censos i entrades, etc..

25.- El cas dels rajolers (a Mataró, per exemple) és ben clar: són agents més capitalitzats, que intervenen de forma creixent com a inversors i especuladors, que creen cada vegada més problemes al poder municipal, en reduir les quantitats dels productes que fabriquen, que seran els primers en provocar conflictes amb els obrers, etc..

26.- No sembla que la introducció dels síndics, després de la reforma del 1766, millori la situació. A Mataró, queda clar que velen més aviat pels seus interessos i per la millora de l'espai urbà central que és el seu. A la perifèria, els particulars s'han d'espabilar. Vegeu per Vic: Arxiu Històric Municipal, "*Acords*" 1785 fol. 194v: els veïns de la Plaça dels Màrtirs demanen, encara el 1785, la instal·lació d'una font pública.

27.- Donem algunes referències inèdites d'entre els innumerables exemples possibles. Per la portada d'aigües: per Reus: Arxiu Històric Municipal, "*Acords*" 7 novembre 1785; per Igualada: Arxiu Corona Aragó, Real Audiència Cartas Acordadas 1782, 580 fol. 543; per Vic Arxiu Històric Municipal, "*Acords*" 30 juliol 1770. Sobre la construcció de fonts: per Vic: AHM "*Acords*" 1784 fol. 118; per Reus: AHM "*Acords*" 1762 fol. 100v; per Olot: Arxiu Corona Aragó, Real Audiència, Papeles de su Excelencia 230, 42, 1783. Per la formació de passejos: a Reus: AHM, "*Mil·lores públiques*" 2, 1801 ("*alameda de los seminarios*"); per Tortosa: AHM "*Acords*" 18 maig 1781; per Vic: AHM "*Acords*" 1781 fol. 32v. Sobre empedrats: per Reus: AHM "*Acords*" 9 abril 1766. Malgrat alguns casos les disposicions superiors van en el sentit de la millora de les condicions urbanístiques, s'ha de dir que els entrebancs posats a l'actuació dels Ajuntaments són considerables: així, a finals de segle, les necessitats de pressupost militar imposen restriccions a les despeses municipals.

Pel que fa a les iniciatives suposadament empreses o inspirades por elements "*il·lustrats*", hem de dir que només afloren en algunes ciutats catalanes i que poques són les realitzacions dutes a terme -urbanització de la Rambla a Barcelona, portades d'aigües i passejos arbrats a Tarragona, subministrament d'aigua i control de les inundacions a Lleida...- (28). No sembla que es pugui parlar d'un clima il·lustrat que repercutís en el sentit d'una transformació real de les estructures urbanes de les poblacions catalanes del segle XVIII.

En referència al control del creixement, les atribucions de "*policia urbana*" estan teòricament en mans municipals i aquests les defensen gelosament: el cas de Mataró proporciona un bon exemple. En les ciutats de valor militar, molt més controlades per l'exèrcit, les atribucions reals del municipi en control del creixement són molt menors i les iniciatives queden mediatitzades per l'autoritat militar. A les ciutats on el creixement és més lliure és on els municipis poden exercir més fàcilment el seu control en els temes del creixement i de la reforma: així, intervenen en les exigències posades als projectes d'urbanització i de construcció, en el traçat dels carrers, en la definició de les amplades i de les alineacions de les vies, en el procés de construcció de les cases... i ho fan recolzant-se en els textos de les ordinacions de policia o de les disposicions soltes successivament incorporades al control, en algunes determinacions de caràcter estatal, en l'actuació dels regidors de policia i dels mestres d'obres i fusters de l'Ajuntament, en l'ús d'instruments, tècniques de control sancionats per la pràctica... (29).

No sempre, però, els instruments de control segueixen esquemes lineals de progrés al llarg del segle: a Mataró, a Vic, aquests instruments evolucionen del global al particular, de l'exigència creada al voltant dels plànols de sectors, per exemple, a la que es basa en el plànol de façana de la casa (30). En qualsevol cas, el sumatori de disposicions, previsions i controls anirà modelant la ciutat del segle XVIII i condicionant el seu creixement futur: les pràctiques del propietaris, disposicions sobre control dels traçats, les previsions de prolongació de carrers (les "*embocadures*", la definició del tipus constructiu (que arrenca de ben abans), etc., resultaran molt determinats quan es plantegin els creixement en eixample del segle XIX (31).

- 28.- Als casos més coneguts s'haurien de sumar les iniciatives del Bisbe Lorenzana (Girona, Olot: hospicis) o les del Bisbe Lassala (Solsona: aqueductes).
- 29.- Les condicions en el traçat dels carrers, i entre elles l'amplada, constitueixen un dels temes més repetits en els acords municipals. L'amplada de 30 pams és la que s'imposa més normalment: per Reus: AHM "*Acords*" 1754 fol. 122, 1762 fol. 23 març 1800 (amplada encara vigent el 1836, acords fol. 68); per Igualada: AHM "*Lligall*" 6,6.1.2. A Mataró, només de finals de segle que no sempre s'apliquen rigurosament, estableixen l'amplada mínima en 36 pams. A Sitges, en canvi, en les amplades acceptades els 1792 són de 25 pams (AHM "*Acords*" 1792). A la determinació de l'amplada dels carrers oberts al Raval, jerarquia que no impideix, en funció de l'especulació aguda en una ciutat densa, arribar a amplades més baixes que en altres poblacions: 1790 carrer Cadena 30 pams; 1791 carrers Sant Ramon, Penyafort i Marquès Barberà 32 pams i carrers Santa Margarita i Sant Olaguer 24 pams; 1797 carrers de la Riereta a Carretes i carrer Lancaster 24 pams; 1798 carrer Concepció 30 pams, carrers Sant Rafael i Sant Bernard 24 pams, carrer de Cadena a Riereta 32 pams (AHM "*Acords*" 1790-1798). Sobre els altres temes, les referències es farien aquí excessives.
- 30.- A Mataró, el municipi exigeix des de ben aviat plànols generals dels amples sectors a urbanitzar, i molt anys més tard plànols de façana de les cases. A Vic, també a finals del XVII i principis del XVIII és la visió general del plànol de la plaça dels Màrtirs la que va al davant. L'evolució cap a la globalitat pot venir forçada per la necessitat de posar frè a un creixement descontrolat (disposició del 1791 a Mataró de crear una línia límit fora de la qual no es pot edificar) o com a resposta a la urgència de planificar un creixement ordenat (cas frustrat de Lleida, que comentarem més endavant, cas de Tortosa -vegeu nota 49- o cas d'Olot també frustrat: aquí, es projecta l'expansió de dos barris traçats regularment i d'extensió molt considerable -AHM, "*Acords*", resolucions 1783, 4, 7 abril; 1783, 6, 12 i Arxiu Corona Aragó, Real Audiencia, Cartas Acordadas, 1783, 581, fols. 42, 62, 96-).
- 31.- És interessant veure com, a Mataró, la previsió sistemàtica d'embocadures als carrers oberts el segle XVIII condició els traçats del XIX influït en el propi projecte d'eixample del 1878. Però la pràctica no queda limitada a aquesta ciutat: les embocadures com a previsió pel creixement i definició "*virtual*" del traçat es donen també, per exemple a Reus (vegeu AHM "*Acords*" 16 abril 1774).

Les ciutats de valor militar presenten qüestions específiques que s'afegeixen als temes esmentats: en elles, el creixement s'ha de produir amb les limitacions que venen donades per l'obligació de guardar espais sense edificació al davant de muralles i fortalises. Així, al llarg del segle XVIII, la necessitat del creixement urbà queda enfrontada amb el condicionant militar, i la pressió es va acumulant per esclatar a finals de la centúria en una sèrie de projectes d'exemple, interiors i exteriors, en els quals, normalment, la iniciativa és municipal i els entrebancs són militars. Però el tema ha estat poc estudiat: les relacions entre iniciatives i controls municipals i militars han estat analitzades en el cas de Barcelona, però sabem ben poca cosa del que passa a Lleida, Tarragona, Figueres, Roses..., casos que presenten com a introducció a futures i més aprofundides aproximacions.

En el cas de Lleida, sabem de les derruccions de cases, per causes militars, a mitjans i a finals del XVII i a principis del XVIII; de les reconstruccions amb infra-habitatge (el "*canyeret*") o de l'aixecament del nombre de plantes obligat per les prohibicions d'edificar a prop de les fortificacions (32). La pressió del creixement poblacional va portar l'Ajuntament a demanar fronts d'expansió al poder militar: així, el 1769 envia sol·licitud al Conde de Ricla per obtenir un eixample de 249 cases (33); més endavant, el 1781, l'arquitecte de la ciutat, Miquel Batista, projecta l'ocupació d'un espai buit dintre muralles (el "*Pla dels Gramàtics*"), inclosa ja en el projecte anterior (34). El 1783, arran d'una epidèmia fortament sentida de millorar les condicions d'habitabilitat i demana edificar cases dintre i fora de les muralles. S'encarrega al diputat Gigós, agrimensor i, sobretot, a l'arquitecte Batista, un plànol "*d'espais buits*" per tal de realitzar les edificacions desitjades: la solució, de fet, es concreta, el 1784, en un autèntic pla d'eixample, d'unes dimensions extraordinàries per la ciutat de Lleida (1498 cases projectades en una ciutat que, el 1787, comptava amb uns 10.000 habitants, és a dir, amb unes 2000 cases) (35) (Fig. 4). El mateix 1784, però, l'Ajuntament, segurament preveient, per experiència, que la proposta no seria acceptada, està gestionant, amb el Conde del Asalto, l'alternativa infinitament més modesta d'urbanització interior al "*Pla dels Gramàtics*" (36). I efectivament, fracassada l'opció de l'eixample, s'omplirà finalment el "*Pla dels*

32.- J. Lladonosa, op. cit..

33.- Vegeu J. Lladosa, "*Història de Lleida*", Tàrrrega 1972-1974, vol. 2. Sens dubte, a aquesta etapa de negociacions respon el plànol de Cermeño del 1770 que planteja la repoblació del "*Pla dels Gramàtics*", dintre de les muralles (Servicio Histórico Militar, plànol 9404).

34.- Servicio Histórico Militar, plànol 9418. En aquesta època, autorització del tinent del rei Enrique de Wijelz, per la construcció de cases a prop del portal de Boters (al "*Pla dels Gramàtics*") (vegeu J. Llanosa, "*Llérida moderna época de los borbones*", 1980).

35.- Arxiu de La Paeria, "*Acords*" 15 juliol 1783, 19 desembre 1783. Es vol aprofitar una cessió de terreny del Conde de San Ramon i es pretén edificar 2000 cases, "*si se dispensa al Ay. la observancia de la Ley de Nuevo gobierno que prohibe a los comunes toda la enajenacion*"; "*Acords*" 1784, fols. 3, 10, 38, 40, 132v., 184, 194, etc.. Aquest plànol d'eixample es fa sota l'autorització de Fèlix d'Oneille, comandant general de la província. Reproduïm el plànol, del 1784, a la figura 4 (Servicio Histórico Militar, 9409). Havia ja estat reproduït a "*Atlas de Lleida segles XVII-XX*", B. Catllar, P. Armengol, Col·legi Arquitectes Catalunya-La Paeria, 1987, plànol 61, pgs. 152-53; però sense cap comentari i mal datat (1786-87). El projecte té un extraordinari interès, encara que no podem aquí desenvolupar l'anàlisi. En la proposta es segueix la tradició de tantes ciutats catalanes (comparem amb Mataró), basant l'extensió urbana en les "*tires*" de cases de cós, les més econòmiques, creant a partir d'elles la xarxa de carrers principals i secundaris, i els espais buits de les places. No apareix cap tipologia nova de "*casa de veïns*". Per altra banda, aquí, l'espai del "*Pla dels Gramàtics*" es manté com a espai buit: es tracta, justament, de la solució "*en negatiu*", oposada a la que es portarà a terme realment. Vegeu també notícies sobre el tema a Arxiu Corona Aragó, Cartas Acordadas, 1783, 581 fol. 321 i 1785, 584, fols. 185 i 280.

36.- El Conde del Asalto rep plànol de l'Ajuntament (amb seguretat el 9418 del Servicio Histórico Militar) i envia la solució Cermeño readaptada (9403, id.) (vegeu Arxiu de la Paeria, "*Acords*" 1784, fols. 65, 224, 463, 516...; 1795 fol. 279). Acceptada la solució Cermeño d'eixample "*interior*", l'Ajuntament lluitarà i aconseguirà, almenys, modi-

Gramàtics" i es farà alguna sol·licitud més de petits eixamples interiors que no podran donar resposta a les necessitats creixents d'habitatge (37). Lleida, doncs, dóna l'exemple d'iniciatives municipals en lluita amb els impediments que els militars posen al creixement urbà i anticipa, durant el final del segle XVIII, els problemes de Barcelona constrenyida per les muralles i en lluita per la seva expansió fora d'elles fins a meitats del segle XIX.

Tarragona, altra ciutat "*tancada*", presenta un cas diferent del de Lleida. Aquí, la pressió del creixement va portar alguns conflictes entre el minicipi i el poder militar, però de molta menor entitat que a Lleida: la situació, efectivament, no era tan greu des del punt de vista de l'escassetas d'habitatges (38). A Tarragona, l'episodi més important és el de l'enderroc de la "*Muralleta*", muralla interior militarment obsoleta, per a edificar-hi cases (projecte del 1775). En aquest cas, els problemes amb els militars no van ser greus (només algunes cases que havien d'ocupar l'espai d'un baluard resulten conflictives), però sí va costar, en canvi, endegar el projecte pels obstacles posats, paradoxalment, per l'Arquebisbe Santiyán, citat sempre com a promotor "*il.lustrat*" de millores urbanístiques per la ciutat (39) (Fig. 5). A part d'aquesta actuació, la pressió municipal va aconseguir petits eixamples "*intersticials*", com el del costat de la porta de Sant Joan o el de la plaça del Bou, que buscaven absorbir el creixement demogràfic de l'últim terç del segle (40). Tarragona, doncs, dóna l'exemple de la ciutat

ficar el plànol "*oficial*" (amb projecte de parcel·lari semblant al de la Barceloneta) i convertir-lo en un altre amb parcel·lari més adaptat a les necessitats i hàbits constructius, seguint les pautes de la casa de cós: "*que con el posible arreglo a dicho plano se formase otro evetando los referidos inconvenients y repitiendo los 40 palmos en quadro que se conceden para cada casa en sirtios de 24 palmos de ancho y 67 de fondo que componen la misma superficie y proporcionan habitaciones más al caso para jornaleros y pobres labradores con la ventaja de ser mucho menor el coste para edificarlas por el ahorro de pilares y madera que proporcionan esta dimension...*". El Plànol del 1792 (Servicio Histórico Militar, 9405) mostra com es va imposar la solució tradicional davant la "*il.lustrada*".

- 37.- Tres illes del cases el 1787 entre el camí del Castell i el Col·legi Tridentí (Servicio Histórico Militar, 9410), seguint la part de la proposta del 1796 que proposava edificar a prop de la "*Lengua de Sierpe*". A partir del 1789 (circular del 27 juny) es va endurir la postura militar de prohibir l'edificació a menys de 1500 vares de les fortificacions, disposició que era ja teòricament vigent segons les ordenances de l'exèrcit (articles 11 a 15 del tomo 4, tratado 1, título 8). Malgrat això, es van poder continuar els projectes ja aprovats amb anterioritat al 1789 a les poblacions de Tarragona, Tortosa i Figueres (Vegeu Archivo General de Simancas, Secretaría de Guerra, Ingenieros, 5878 2a Ra Da, ajon 1, leg. 18). En general, no sembla que el control fos molt estricte després del 1789: així, el 1798 s'ha de fer una relació de les cases que han aparegut de d'aquella data a diverses places i a distància inferior a les 1500 vares (AGS, id., id., 5877, 1798).
- 38.- Efectivament, els nous solars aconseguits a la "*Muralleta*" (vegeu més endavant) no es van omplir de seguida (Archivo General de Simancas, Secretaría de Guerra, Ingenieros 5876, 2a Ra Da, cajon 1, leg. 18, 1er atado, 8a carpeta, 1789): el 1789, anys després d'iniciada l'operació, el projecte serà aturat "*por no haberse proporcionado quien quisiere entender en construir en dicho sitio*" (en canvi, durant aquest any ja es sol·liciten molts patis). Vegeu a AGS, id., id., 5877, 1796, dos plànols del 1796 i 1797 amb les cases ja construïdes a la zona de la "*Muralleta*" o vegeu Servicio Histórico Militar, 9038, el plànol del 1797 (reproduït a Fig. 5).
- 39.- Arxiu Històric Municipal de Tarragona, "*resumen de todo lo ocurrido hasta ahora en el expediente sobre el derribo del lienzo de muralla por la parte que corresponde a la Rambla de esta Ciudad, con el fin de poder construirse casas en el mismo sitio*" (notícies del 1774 fins al 1787). L'Arquebisbe volia i va aconseguir quedar-se alguns dels solars de la Muralleta. El resultat de l'operació queda reflectit a la Fig. 5. Una visió "*entusiasta*" del paper dels il·lustrats en l'urbanisme tarraconí a J. M. Recasens, "*El dinamismo urbanista de la generación creadora de la moderna ciudad de Tarragona*", "*Revista de la Cámara de la Propiedad Urbana*" 5, año 3, 1962, que recull les idees de A. Rodríguez Mas expressades a "*El Arzobispo urbanista*", 1956. Sobre l'actuació "*paradoxal*" de l'Arquebisbe vegeu Sánchez Real a Boletín Arqueológico, 1956, fascs. 55, 56, pg. 75 (ressenya del llibre de Rodríguez Mas).
- 40.- Al davant de la muralla exterior, al costat de la porta de Sant Joan, es va fer el 1792 un projecte de creació d'illa de cases, alineació de carrers i formació de plaça (Servicio Histórico Militar, 9042), projecte que va patir dificultats econòmiques pagar els terrenys als particulars), però que es va tirar endavant sacrificant, amb una segona illa de cases, part de la plaça prevista (projecte del 1799 d'Antoni López, AHM, 9043). La pressió municipal va aconse-

tancada amb tensions de creixement no excessivament acusades i que permeten d'abordar el problema de l'habitatge sense grans conflictes amb els poders militars, mitjançant la creació de petits eixamples interiors.

Tortosa constitueix un exemple diferent. Aquí, efectivament, les més importants tensions de creixement produïdes a la ciutat tancada es resolen per la creació de petits eixamples extra-murs, situats a la distància convenient des del punt de vista militar. Això conforma un paisatge particular a l'entorn de la ciutat, amb nuclis de traçat regular dispersos en el territori, lluny del recinte i casc urbà.

Figueres i Roses, finalment no són ciutats tancades, però sí poblacions directament afectades per instal·lacions militars: el castell de Sant Ferran i la Ciutadella de Roses. A Figueres, les restriccions militars al creixement urbà porten a propostes que van més enllà de la resposta a aquestes restriccions, i entren clarament en el tema de la planificació urbanística. Hem de suposar que, com en altres casos, és el municipi el que busca fórmules per a possibilitar el creixement, però, aquí, la proposta militar no es queda en l'aplicació de les limitacions a l'edificació implicades per la proximitat a la fortalesa: així, el plànol "militar" del 1784 és un autèntic "plànol geomètric" "avant la lettre", un "pla general" que tracta les qüestions de la reforma interna i dels nous creixements (42) (Fig. 6). El projecte no només recull les limitacions a l'edificació en funció de la distància al castell, sinó que, en virtut d'una autèntica voluntat de millorar les condicions urbanístiques de la ciutat, inclou propostes d'eixamples de carrers, realineacions, formació de passejos, creació de places (una d'elles, en forma de gran plaça major amb remodelació de l'església parroquial)...: deixa definits quins són els sectors de creixement i els carrers a obrir, i fan servir tècniques per afavorir la progressiva transformació del teixits urbans cap a la solució definida, basades en la prohibició de la millora dels

seguir també petits eixamples interiors com el de la plaça del Bou (projecte del 1792 de 2 illes de cases, SHM, 9041), amb noves cessions de solars a l'Arquebisbe (vegeu també Arxiu Corona Aragó, Comandancia Ingenieros, Caixa 100, "J. Durán").

- 41.- Sobre els eixamples tortosins la informació és molt escassa. Vegeu: Arxiu Històric Municipal, "Acords" 5 març, 30 març, 20 abril 1781, 1 juliol 1782 (raval del Temple o "Tortoseta" i les dificultats per a la seva creació); 22 juny 1781, 4 desembre 1782 (raval de Sant Vicenç; aquí, la intervenció municipal és clara: "En atención de haber diferentes vecinos que han manifestado los deseos que tienen de fabricar casas en el Arraval nuevo de Sn Vicente, y no se atreven a pedir establecimiento por no hallarse en posibilidad de construirlas con arreglo al Plano por ser muy costosas se acordó, que a fin de consolar a los vecinos y que el común tenga la utilidad de los censos, que se hagan los establecimientos de aquí en adelante con la condición de guardar rectitud en las calles, y que dentro dos tres primeros años havian de tener fabricada la casa al primer sostre quedándoles después la facultad de adelantar dicha casa según su posibilidad sin guardar la formalidad del Plano"). El 24 octubre 1781, es reconeixen els ravals de cara al compliment de la cèdula sobre la distància de les cases a les fortificacions. Els ravals esmentats són el de San Vicenç Ferrer, Jesús, Roquetes, Caputxins, Barrio de la Calle i raval de Creu (Archivo General de Simancas, Secretaría de Guerra, Ingenieros 5876, 2a Ra Da, cajón 1, leg. 18, 1er atado, 2a carpeta, 1789).
- 42.- Sabem que "el rey dió libertad al Ay. para gobernarse en esta materia. (la urbanística)... y el Ay. se ha arreglado al plano que se le remitió por su Ex el 1478". El plànol és el 9486 del Servicio Histórico Militar, signat per Francisco Llovet (Fig. 6). La seva importància en la història de l'urbanisme a Catalunya és ben evident. No podem, però, desenvolupar aquí l'estudi. Només constatar que, per una banda, les dades sobre el paper del municipi en la seva confecció són nul·les de moment; in per l'altra, que si no sabem si la iniciativa va ser militar, sí que està clar que, a Figueres, l'atenció dels militars pel creixement urbà era ja anterior a la data del projecte. Així, el Marquès de la Mina "mandó que el aumento de población de la villa cuidase que se fabricase planteando con regularidad las casas", i en aquest sentit intervé l'enginyer de la plaça, Juan Cavallero (Arxiu Corona Aragó, Comandancia Ingenieros, caja 76).

edificis del sector afectat (43). Figueres, doncs, presenta un cas singular. És la pròpia restricció militar la que acaba generant una proposta urbanística coherent, que resulta ser una "suma" de les possibilitats de l'urbanisme realista i modest que es pot fer al país i que suposa una proposta "global" que resulta pràcticament enexistent, en canvi, a les ciutats "obertes" (44).

Roses, per la seva part, dóna, encara que només en fase de projectes, l'exemple de màxima intervenció urbanística militar, amb la creació d'una nova població. Aquí, el projecte de Cermeño del 1772 inclou, abans que a Figueres, normes perquè les cases afectades no puguin ser reforçades i preveu la progressiva eliminació de part del nucli urbà; però, sobretot, incorpora la creació d'una nova població; altre projecte, del 1791 i readaptat el 1806, proposa un eixample en sentit perpendicular al de Cermeño i paral·lel al mar: en ambdós casos, és la nova població la que ha d'anar substituïnt quasi totalment l'antiga (45) (Figs. 7, 8). Aquesta solució, més radical i destructiva que la de Figueres, no segueix doncs, la línia possibilista del projecte urbanístic de Figueres, sinó que se situa en la més difícil marcada per les "noves poblacions". Un projecte tan ambiciós no es podrà portar a la pràctica: les guerres amb França inutilitzaran la fortalesa i faran innecessària la derruïció del nucli vell i la creació de la nova població.

La relació, doncs, entre interessos militars i municipals i transformació de la ciutat és complexa: no és la mateixa a Barcelona, Lleida, Tortosa, Figueres o Roses, ni és la mateixa a les ciutats "obertes". De qualsevol manera, no és difícil apreciar que les autoritats militars no afavoreixen, normalment, la millora urbanística; és el municipi el que ha de lluitar, per exemple, per aconseguir els espais obsolets de servitud militar a les ciutats obertes (46), i és també el municipi, normalment, el que s'esforça per obtenir eixamples interiors o exteriors per al creixement en les ciutats "tancades". Els municipis havien pogut comprovar d'on provenien les dificultats el 1784, l'Ajuntament tortosí escriu al de Lleida per preguntar-li com ha aconseguit permís de les autoritats militars per a realitzar un eixample (47).

3.c. Els resultats de les transformacions.

Quins són els resultats de les transformacions urbanes al llarg del segle XVIII? En primer lloc, és clar que, a les ciutats "tancades", la pressió del creixement i l'escassetesa d'espais lliures afavoreixen els fenòmens especulatius i de densificació, i que augmentin l'alçada de les cases i la subdivisió interna de les unitats: a Barcelona, apareix aviat la "casa d'escaleta" i

- 43.- Aquest "pla general", a més, es va portar parcialment a la pràctica: el plànol quedava dipositat al castell i al l'Ajuntament i servia de pauta al creixement. Així, el 1791 es fa plànol de carrer perpendicular al de l'Hospital, seguint el plànol general (Servicio Histórico Militar, 9488) (vegeu també Arxiu Corona Aragó, Comandancia Ingenieros, Caixa 77 "J.A. Metge"); el 1803 es segueix el mateix projecte adaptat a ell les prohibicions de les 1500 vares de distància represses el 1789 (id. 9484); el 1806, seguint permís del 1792, un "plànol horitzontal geomètric" (id., 9492) esmenta el plànol general que és el que guia per definir, en aquest cas, l'eixample d'un fragment de la ciutat.
- 44.- Olot dóna un cas d'intent d'extensió planificada (dos "barris") en una ciutat "oberta". Vegeu nota 27 i plànol d'un a l'Arxiu Històric Municipal d'Olot: "Plano del nuevo barrio que se proyecta en el lano de Llachs del Dr Ignacio Baireda...". Vegeu també Arxiu Corona Aragó, Real Audiencia, Papeles de su Excelencia 230, 42, 1783. Breu esment a la impossibilitat de portar a terme aquesta expansió a J. Saderra, "Olot", "El Olotense" 98, 1889. En un plànol del 1821 reproduït a la "Revista Olot Misión", 1044, pg. 5, sembla que es pot apreciar encara el traçat d'aquest barris fracassats.
- 45.- Projecte del 1772: Servicio Histórico Militar, 9716 (Fig. 7). Molt similar al projecte de Cermeño del mateix any per Salou (id., 8985). Projecte del 1791: id., 9721. Readaptació del 1806: id., 9719 (Fig. 8). El 1772, la llegenda del plànol parla de "Porción de casas que pueden subsistir por ahora", referint-se a una no massa extensa àrea de l'antiga població.
- 46.- El cas de Mataró a op. cit. en premsa. Casos semblants trobaríem a Reus, Igualada, Vic i altres poblacions. Per a Reus, vegeu AHM, "Acords" 24 desembre 1766.
- 47.- Arxiu de La Paeria, "Acords" 1784 fol. 51: els tortosins demanen "por qué medios ha logrado permiso para extender la población" la ciutat de Lleida.

s'encabeixen, més que abans, diverses famílies en una casa; a finals de segle, la tipologia s'ha transformat i és la casa de veïns l'emprada majoritàriament en el creixement del Raval i en la densificació de la resta de la ciutat. A Lleida, el procés d'aixecament d'alçades comença també aviat sota la pressió del creixement demogràfic i la manca d'espai habitable: es produeix aquí també una autèntica transformació de la ciutat heretada i, en general, és clar que a les ciutats "tancades" i en creixement es va produint un empitjorament de les condicions urbanístiques i d'habitabilitat.

Però és igualment clar que aquesta transformació en alçada i de la casa artesana a al casa de veïns no es produeix de la mateixa manera a tot arreu. A les ciutats en les quals és possible un creixement en extensió sense travès, no es dona en quantitats apreciables la casa en alçada i no es dona, en conseqüència, el pas a la tipologia de la casa de veïns: aquesta és, en moltes poblacions, quasi inexistent al llarg del segle XVIII (48). Es produeix, en tot cas, una saturació en les alçades de la part central de la ciutat, la més "comercial", tendint a uniformar el casc cap a les tres o quatre plantes d'edificació (el cas de Barcelona a part), mentre que a la perifèria la tipologia predominant és la de dues plantes (49).

És, de fet, la casa baixa, estreta, amb pati posterior i unifamiliar -la casa de "cós"-, la que sustenta una molt gran part del pes del creixement de les ciutats catalanes del XVIII i la que resulta predominant encara el 1800. És fàcil comprovar el que diem, és a dir, veure com el creixement en alçada no es va produir massivament a totes les ciutats importants i com les extensions urbanes quedaven conformades a base d'unitats baixes: és suficient estudiar la situació de les alçades a principis del segle XX, amb recomptes com el del 1910 (50).

Per altra banda, dintre dels centres antics de les ciutats del XVIII, s'opera una transformació paral·lela i de signe contrari al de la densificació produïda per l'augment d'alçada de les cases: aquesta transformació ve generada per la correcció de les alineacions més centrals, la supressió de volades i l'esponjament dels espais més centrals de la ciutat. La supressió de volades i les realineacions de carrers, que comencen a tenir pes a finals del segle, són abordades en funció de la millora de la circulació, de la higiene i de la volguda regularitat de l'aspecte urbà (51). L'esponjament dels centres passa per la reordenació d'espais claus, fona-

- 48.- És doncs molt decisiu el condicionament físic: els canvis socials no es reflecteixen de la mateixa manera en espais diferents. A Mataró, encara durant el segle XVI, i fins i tot després de l'exemple del 1878, resulta majoritària la tipologia de la casa unifamiliar.
- 49.- El cas de Mataró a op. cit. en premsa. Per a Olot: J. Sala, "Estudi tipològic de les cases construïdes a Olot durant l'expansió del segle XVIII", "Patronat d'estudis històrics d'Olot i comarca", Anuals 1980-81, Olot 1982: a la perifèria 3 plantes, al centre 3 o 4 plantes. A Olot, doncs, es produeix la saturació esmentada del centre i una mitjana més gran d'alçada a la perifèria (Mataró, el 88,4% de les cases de la perifèria són, encara el 1851, de planta baixa i pis; vegeu a la nota 59 com Olot està situada, en canvi, entre les ciutats "altes").
- 50.- Fem servir el "nomenclator" del 1910 ("Nomenclator de las ciudades, villas, lugares, aldeas y demás entidades de población de España formado por la dirección general del instituto geográfico y estadístico con referencia al 31 de diciembre de 1910", Madrid 1916). Es descaten dos grups extrems de ciutats, quedant un paquet intermediari de poblacions amb trets menys definits. En un extrem s'hi situa un tipus de ciutat "oberta", amb presència important de costeres, amb un percentatge molt alt de cases de planta baixa i de planta baixa i pis, i amb un nombre d'habitants per casa baix (Sant Boi de Llobregat 93,5% i 5,5 hbs/casa; Calella 89,0 i 4,2; Sabadell 86,9 i 4,8; Palafrugell 83,0 i 5,1; Mataró 82,0 i 4,8; Sant Feliu 77,4 i 4,7; Badalona 76,0 i 4,7; Terrassa 72,4 i 5,4; Granollers 3 i 4,4; Vilafranca 68,0 i 5,1; Vilanova 60,7 i 5,0; amb unes mitjanes pel total del grup de 78,0 i 4,8). En l'altre extrem trobem un tipus de ciutat "tancada", amb presència absoluta de ciutats interiors, amb un percentatge de cases "baixes" poc elevat i un nombre d'habitants per casa alt (Tortosa 19,6 i 6,6; Igualada 25,9 i 7,2; Manlleu 26,0 i 7,2; Vic 30,6 i 8,8; Olot 31,1 i 8,9; Manresa 31,3 i 9,3; Tarragona 32,9 i 12,9; Girona 39,1 i 11,3; Lleida 43,0 i 11,7; amb mitjanes generals de 30,1 i 9,5). Deixant a part Barcelona, només en les ciutats d'aquest segon grup (en els seus centres) i en punts singulars i molt reduïts de les ciutats del primer grup, és on s'ha pogut donar, durant el segle XVIII, una modesta aparició de la tipologia de la casa de veïns.
- 51.- A Barcelona, pel que fa a la supressió de volades i realineacions de carrers, l'esforç es comença a fer a finals del segle XVIII. És possible, per aquesta ciutat, establir una periodització en els ritmes de realització de plànols de realineació de carrers: 1779-1801: etapa d'inicis, amb la realineació o voluntat de realinear uns primers carrers (el

mentalment de les places de mercat, i per la millora -aspecte urbà i seguretat- dels àmbits on viu la burgesia. Aquesta línia d'actuació, sumada a la proliferació de creixements perifèrics deficientment urbanitzades i mal dotats en serveis, va augmentant, al llarg del segle XVIII, les diferències de qualitat urbana del centre i de la perifèria de les ciutats catalanes (52).

En general, la transformació dels teixits urbans prové més del sumatori de petites operacions com les assenyalades i d'altres actuacions "menors" -fonts, empedrats...- que de l'existència de grans intervencions urbanístiques; de la mateixa manera que les extensions modestes que formen, en tot cas, per aplicació de la repetició dels tipus i del traçat rectilini dels carrers, conjunts d'una apariència més digne (53). A la Catalunya del segle XVIII, el paper del gran urbanisme "a la francesa" i de la creació d'arquitectura monumental és ben limitat (53).

Tampoc temes bàsics que transformen profundament les ciutats europees del XVIII afecten les catalanes d'aquest període. Així, el "cicle del transport", la importància del qual ha estat posada el relleu per J.C. Perrot en el cas de França (estudis sobre Rouen), no origina, al Principat, un cicle de remodelació urbana: seria ben difícil, tenint en compte que no va existir una millora notable de les vies de comunicació (55).

carrer de Trentaclaus al de Sant Pau, els que van de la muralla a Robador i de Sant Pau a Hospital, el carrer de les Portadores, el de l'Argenteria, la plaça de l'Oli, els Canvis Nous, Canvis i Canvis Vells, el carrer Carretes, la Riera de Sant Joan, els carrers de l'Esparteria Vella, de la Cucurulla, de la Riereta, de l'Esparteria, de Call, Calders i Ferlandina): 1802-1805: etapa d'arrencada definitiva en la que compta la visita del rei a la ciutat com a catalitzador del procés (10 plànols de realineació el 1802, 11 el 1803; 8 el 1804 i 12 el 1805); 1806-1807: etapa de màxima activitat (32 i 38 plànols); 1808-1814: etapa d'aturada (10 plànols en total); 1815-1819: etapa de represa forta (17, 29, 27, 17 i 14 plànols); 1820-1824: etapa de nova aturada (15 plànols en total); 1825-1833: etapa de represa amb ritmes decreixents (13, 9, 8, 4, 2, 3, 6 i 1 plànols). Vist el conjunt, l'etapa de finals del XVIII presenta, doncs, una molt modesta activitat, però és l'etapa que "prepara" els ritmes aguts de principis del XIX (AMB, "Acords" 1779-1833). A Reus, el problema s'aborda a meitats del segle XVIII, quedant implicades qüestions d'higiene i de circulació (les processons del Corpus ja havien provocat, molt abans, en altres ciutats, petites reformes per facilitar la circulació: cas ben conegut de Barcelona) (vegeu AHN Reus, "Acords" 1750-1760, fols. 34, 180v. i 187). En al tres poblacions, com Mataró i Igualada, el tema de les realiacions s'aborda ja a cavall el XVIII "el XIV, o entrat aquest segle (vegeu per Igualada AHV, Lligall 22, 1817).

52.- Són conegudes les intervencions a Barcelona. Vegeu tesi citada d'A.G.E... Per Mataró op. cit. en premsa; per Reus vegeu per exemple l'enderroc de cases per a crear la plaça de l'Oli (AHM, "Acords" 1756, fol. 173v.).

53.- A Mataró, les "tires" de cases de cós formen conjunts ben dignes. A tota la costa del Maresme, al Masnou per exemple, la situació és semblant.

54.- L'experiència urbanística de creació de "noves poblacions" és, des de la perspectiva que mira el conjunt de les transformacions urbanes de Catalunya, d'un pes ben poc important, fora del cas urbanes de Catalunya, d'un pes ben poc important, fora a les transformacions d'espais urbans, també el cas de Barcelona és el més brillant gràcies, però, a un tema francament "menor" com és el de la urbanització de la Rambla, tema que dona bé els límits de les grans transformacions urbanes del país: cap possibilitat de comparació amb ciutats franceses el mateix ordre, com és el cas, per exemple, de Burdeos. No hem d'oblidar, en tot cas, el paper urbà jugant la creació de grans esglésies durant el segle XVIII (Lleida, Vic, Olot...) i a nivell més estructurals, la importància de la progressiva adopció d'unes noves pràctiques disciplinars i d'un nou llenguatge arquitectònic (vegeu J.M. Montaner, "Anàlisi del procés de transformació del cos de coneixement arquitectònics a Catalunya en el període 1714-1859", tesi doctoral inèdita, ETSAB, 1983).

55.- J.C. Pierrot, "Genèse d'une ville moderne. Caen au XVIIIe siècle", Mouton, 1975. Vegeu treball de Santos Mardrazo a op. a nota 1. A Catalunya, ens hem de quedar sempre amb l'explicació de les repercussions urbanes, a Lleida, del pas de la carretera Madrid França: la creació de la "Banqueta" (vegeu J. Lladosa op. cit. nota 4 i plànol 9364, Servicio Histórico Militar, del 1799). No sabem res del "plan general Histórico militar, per al Principat, del 1799, del que parla Manuel Galadies a "Recuerdo histórico de la carretera a Vixh", 1846. Interessant projecte (no coneixem l'original) que volia potenciar la comunicació del pobles interiors amb la costa (esmenta, fins i tot, projectes anteriors que pretenien comunicar Banyoles amb el mar mitjançant un canal).

En definitiva, durant tot el segle XVIII i fonamentalment durant l'últim terç de segle, es dóna una transformació de les ciutats catalanes que no és gens espectacular. De qualsevol manera, els canvis realitzats més a nivell de "teixit" que d'intervencions "monumentals", més com a sumatoris de múltiples iniciatives privades i petites actuacions municipals que com a producte de directrius estatals o de grans intervencions públiques, tenen una importància in-negable (56).

56.- Francisco de Zamora recull una sèrie d'aquestes petites actuacions al seu pas per les poblacions catalanes: millora d'empedrats, portades d'aigües, creació de passejos supressió de volades, esponjament dels teixits antics, etc...(*"Diario de los viajes hechos en Cataluña"*, Curial, 1975.

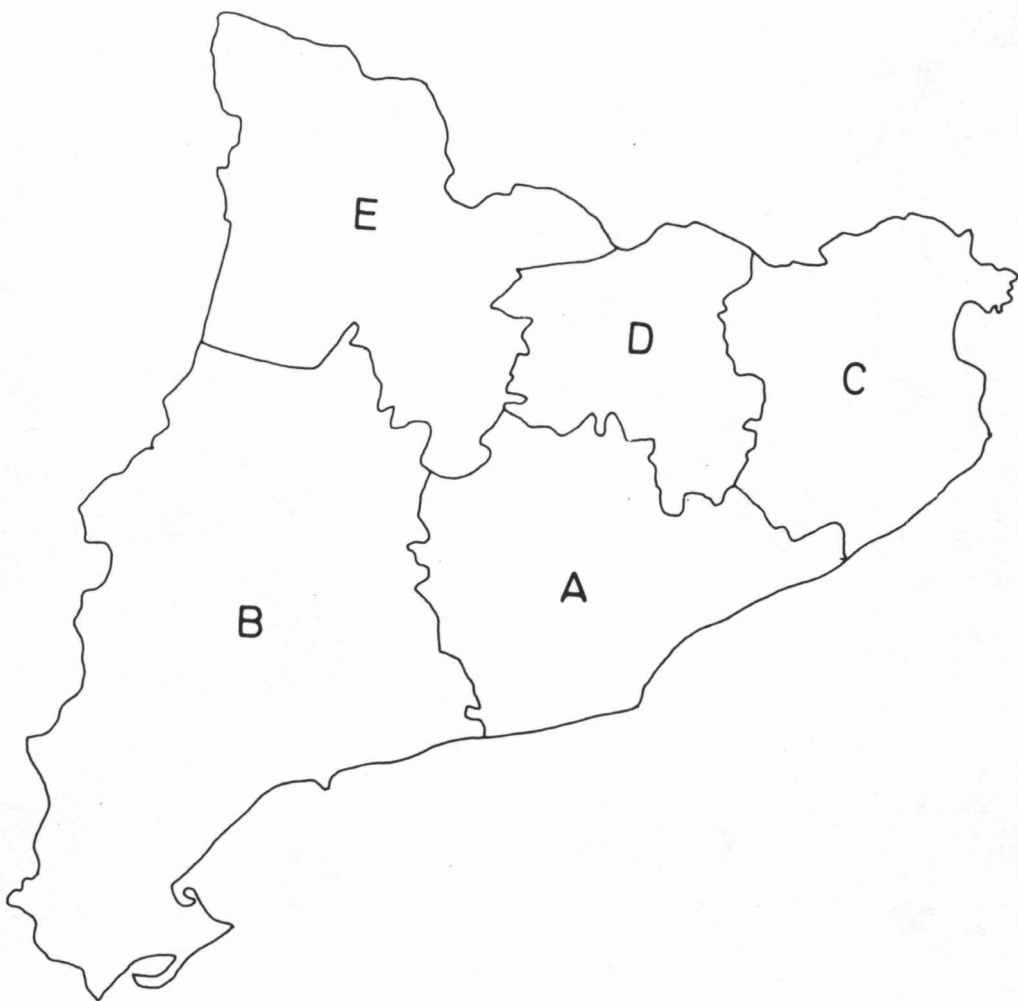

Fig. 0 *Regions de Sintesi.*

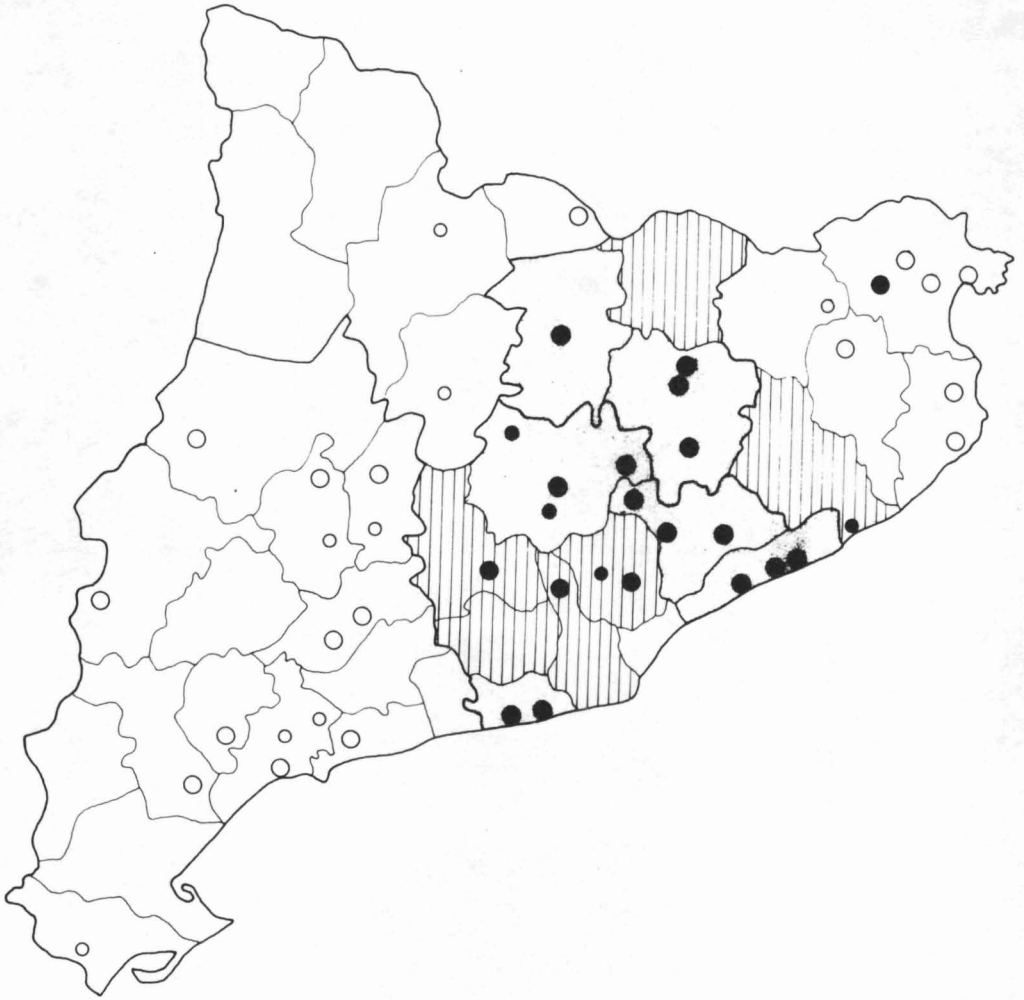

Figura 1. *Canvis en l'ornament demogràfic de les 50 primeres poblacions catalanes entre 1553 i 1702.*

Poblacions que el 1553 estaven entre les 50 primeres i han baixat 20 o més llocs: Castelló d'Empúries, Puigcerdà, Montblanc, Torroella, Cambrils, Constantí, Banyoles, Falset, Perelada, Palafrugell, Agramunt, Guissona, Serós, Roses, Castell de Farfany, Besalú, Tivissa, Sarral.

Poblacions id. id. 5 a 19 llocs: Ulldesona, La Selva, Solsona, Cervera, Tàrraga, Riudoms, La Seu.

Poblacions que el 1702 estan entre les 50 primeres i han pujat 20 o més llocs entre 1553 i 1702: Mataró, Vilanova, Sitges, Berga, Moià, Figueres, Arenys de Mar, Èsparreguera, Sant Hipòlit de Voltegrà, Canet, Castellçol, Santpedor, Sabadell, Torrió, Igualada, Taradell, Sant Feliu de Codines, Sant Pere de Vilamajor.

Poblacions id. id. 5 a 19 llocs: Manresa, Blanes, Cardona, Terrassa.

Comarques que han augmentat en 20% o més el seu pes "urbà" relatiu.

Id. id. en menys del 2%.

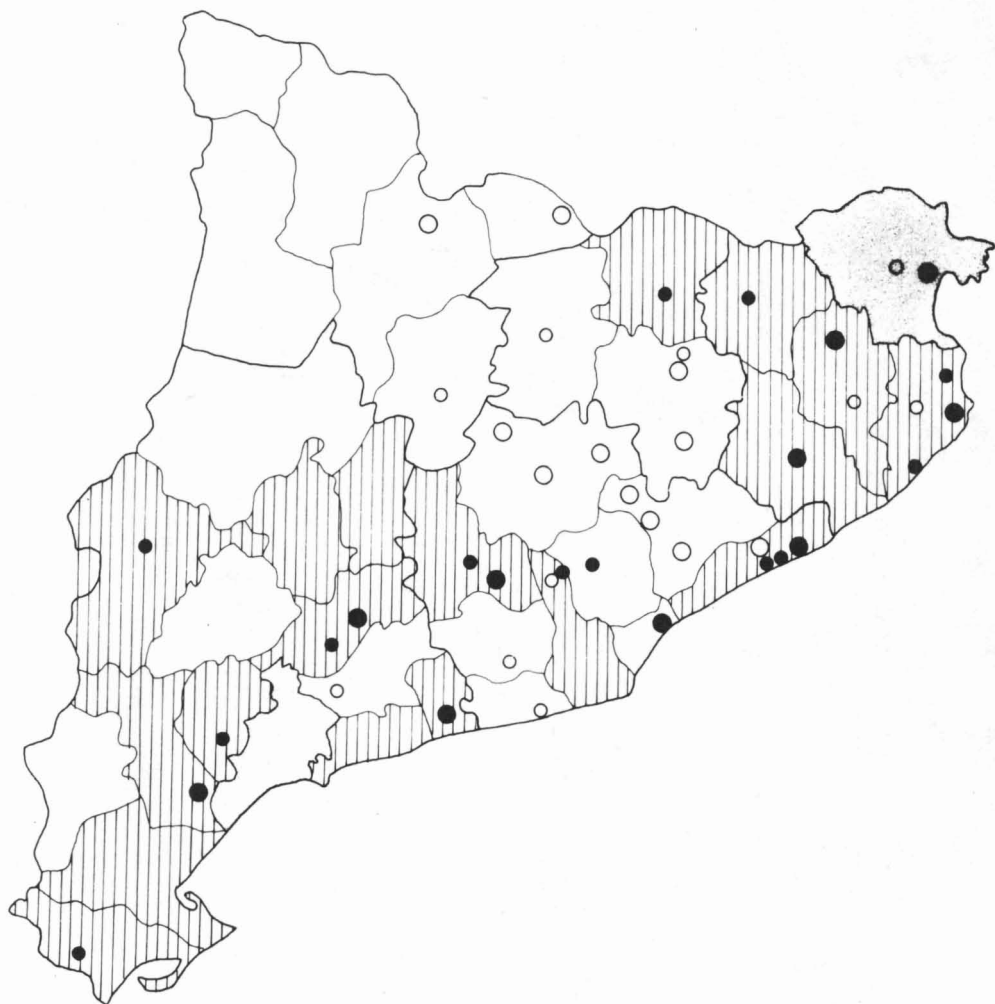

Figura 2. *Canvis en l'ornament demogràfic de les 50 primeres poblacions catalanes entre 1702 i 1787.*

Poblacions que el 1702 estaven entre les 50 primeres i han baixat 20 o més llocs: Moià, Cardona, Sant Hipòlit de Voltegrà, La Seu, Granollers, Puigcerdà, Tarradell, Castellterçol, Sant Feliu de Codines, Santpedor, Caldes de Montbuí.

Poblacions id. id. 5 a 19 llocs: Girona, Vilafranca, Sitges, Berga, La Bisbal, Solsona, Esparreguera, Alcover, Torelló, Figueres.

Poblacions que el 1787 estan entre les 50 primeres i que han pujat 20 o més llocs entre 1702 i 1787: Banyoles, Badalona, Castelló d'Empúries, Vilaseca, Calella, Tivissa, Palafrugell, Sarral, El Vendrell, Santa Coloma de Farners, Capellades.

Poblacions id. id. 5 a 19 llocs: Olot, Lleida, Igualada, Arenys de Mar, Terrassa, Ripoll, Ulldescona, Canet, Montblanc, Torroella, Lloret, Olesa, Falset.

Id, Fig. 1.

Id. Fig. 2.

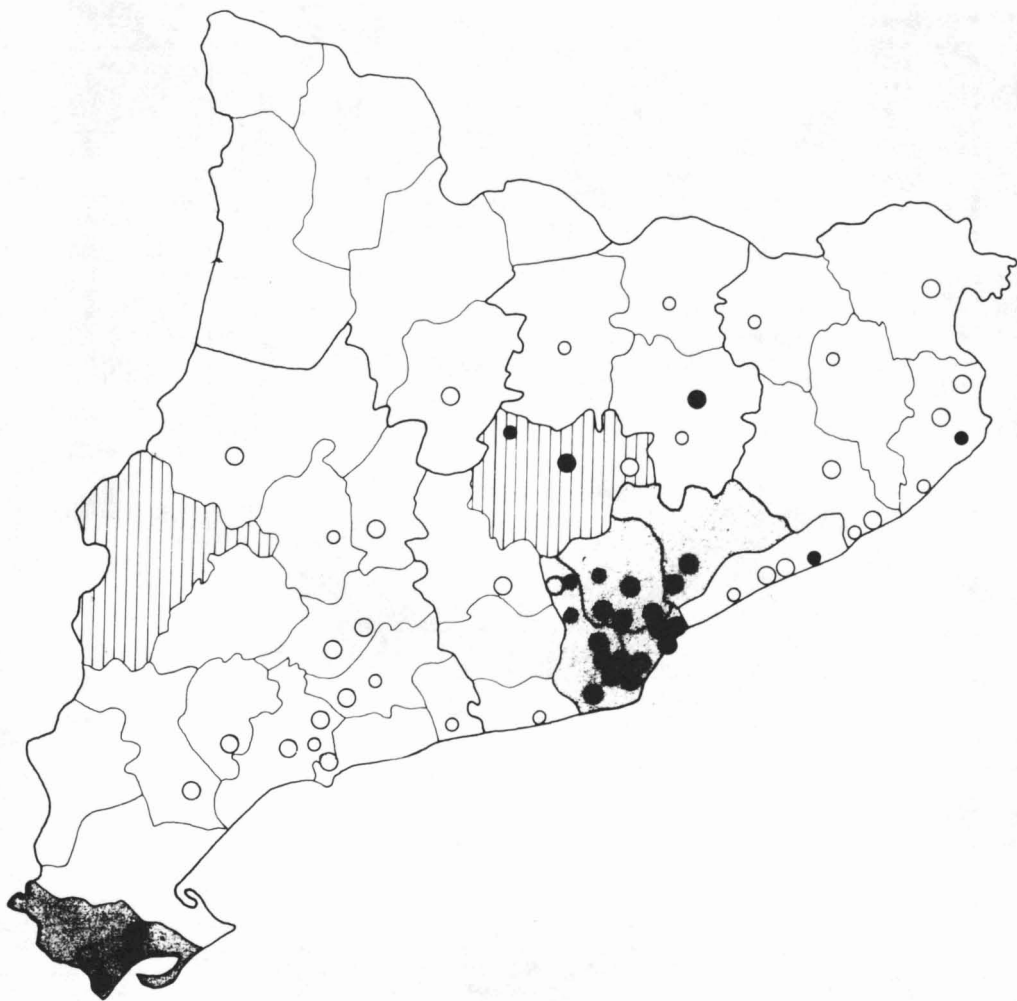

Figura 3. *Canvis en l'ornament demogràfic de les 50 primeres poblacions catalanes entre 1787 i 1936.*

Poblacions que le 1787 estaven entre les 50 primeres i han baixat 20 o més llocs: Cervera, Arenys de Mar, Balaguer, Ulldesona, La Selva, Canet, Montblanc, Castelló d'Empúries, Solsona, Vilaseca, Esparreguera, La Bisbal, Torroella, Lloret, Alcover, Tivissa, Moià, Riudoms, Falset, Serral, Santa Coloma de Farners, Capellades.

Poblacions id. id. 5 a 19 llocs: Reus, Matarò, Olot, Vic, Valls, Tàrraga, El Vendrell.

Poblacions que el 1936 estan entre les 50 primeres i han pujat 20 o més llocs entre 1787 i 1936: Sabadell, Hospitalet de Llobregat, Badalona, Santa Coloma de Gramanet, Granollers, Sant Boi de Llobregat, El Prat, Amposta, Cornellà de Llobregat, Sant Adrià del Besòs, Sallent, Molins de Rei, Montcada, Manlleu, Sant Feliu de Llobregat, Rubí, Sant Carles de la Ràpita, Alcanar, Gavà, Mollet, Sant Cugat.

Poblacions id. id. 5 a 19 llocs: Terrassa, Palafrugell, Calella, Olesa, Cardona, Martorell.

Id. Fig. 1.

Id. Fig. 2.

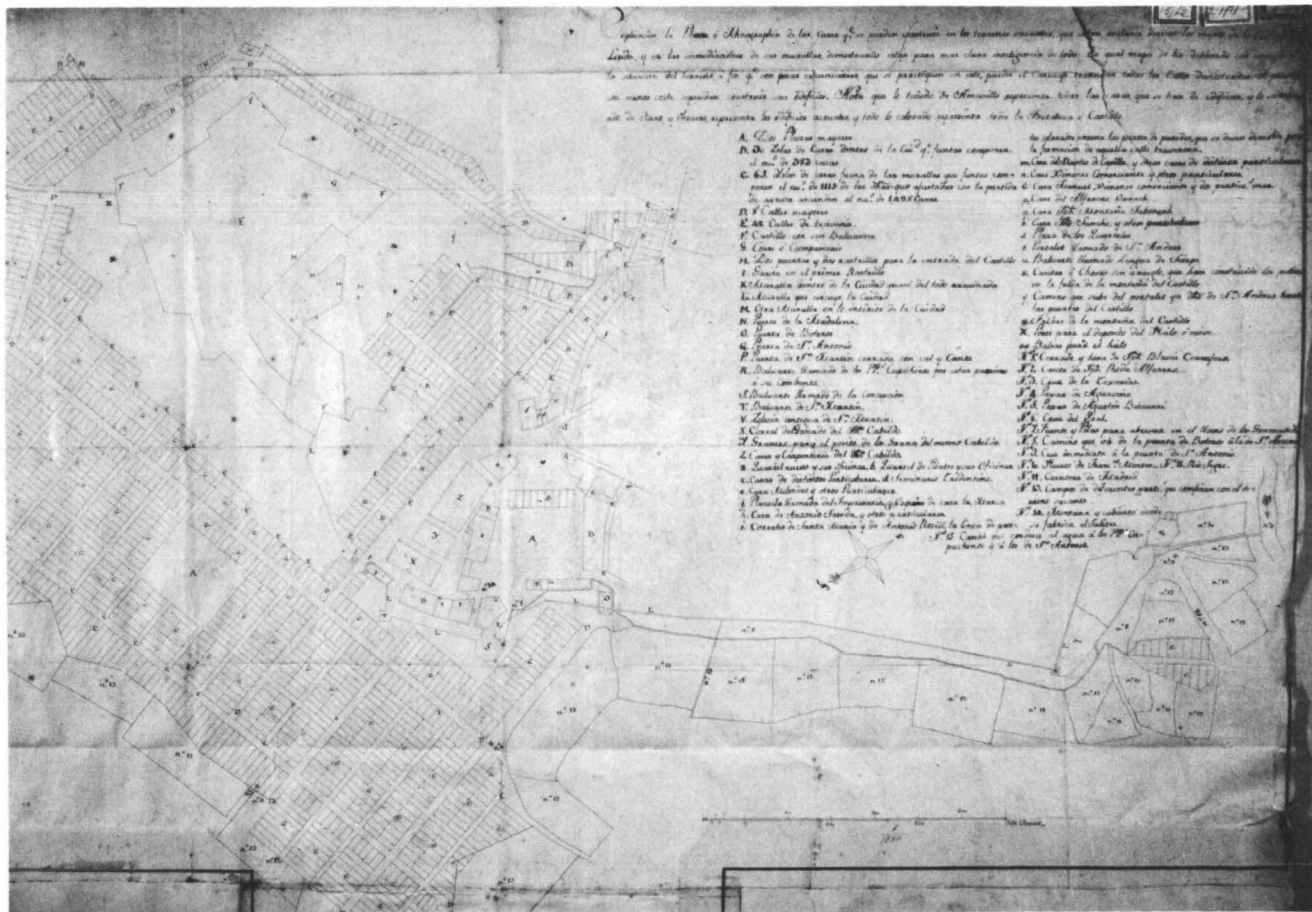

Figura 4. Lleida. Projecte d'eixample "interior" i "exterior", 1784.
 Servicio Histórico Militar, 9409.

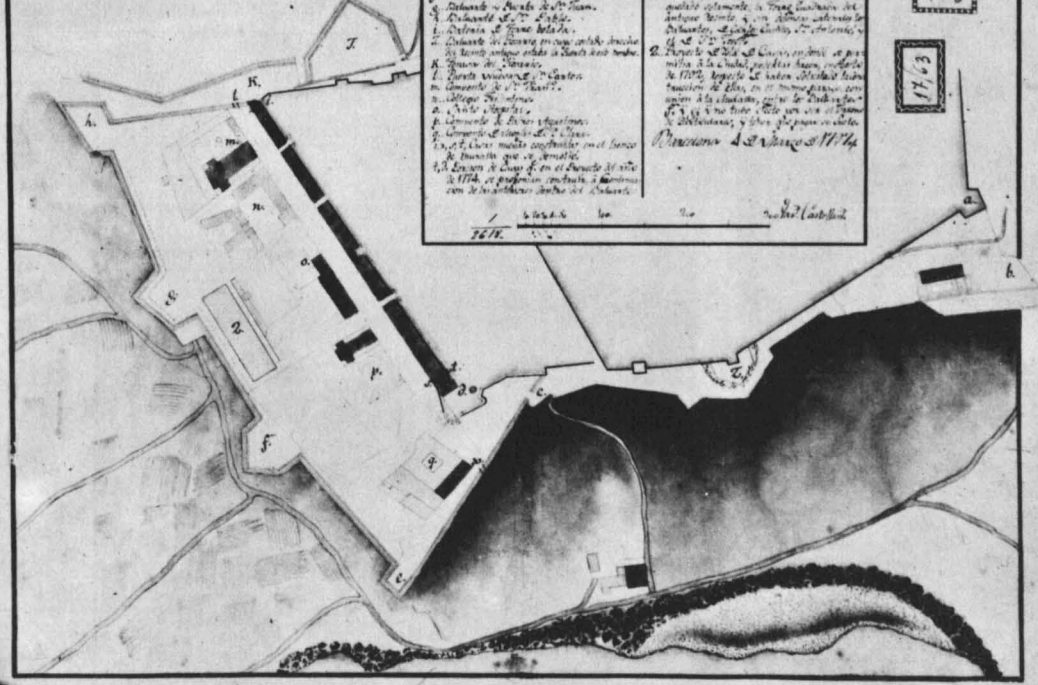
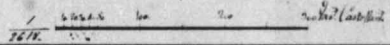
*Plano de la Plaza de Tarragona, y manifestando la
 Reparacion de la Plaza misma qe se han echo en el tiempo de Mar-
 cha, y en el tiempo de la Comenda de San. Hospital, y otros
 Capitanes de guerra, y Comendados de San. Juan de Alcazar.*

Explicacion.

- 1. Calles de San. Juan.
- 2. Calles de San. Juan de Alcazar.
- 3. Calles de San. Juan de Alcazar.
- 4. Calles de San. Juan de Alcazar.
- 5. Calles de San. Juan de Alcazar.
- 6. Calles de San. Juan de Alcazar.
- 7. Calles de San. Juan de Alcazar.
- 8. Calles de San. Juan de Alcazar.
- 9. Calles de San. Juan de Alcazar.
- 10. Calles de San. Juan de Alcazar.
- 11. Calles de San. Juan de Alcazar.
- 12. Calles de San. Juan de Alcazar.
- 13. Calles de San. Juan de Alcazar.
- 14. Calles de San. Juan de Alcazar.
- 15. Calles de San. Juan de Alcazar.
- 16. Calles de San. Juan de Alcazar.
- 17. Calles de San. Juan de Alcazar.
- 18. Calles de San. Juan de Alcazar.
- 19. Calles de San. Juan de Alcazar.
- 20. Calles de San. Juan de Alcazar.

1. Calles de San. Juan de Alcazar.
 2. Calles de San. Juan de Alcazar.
 3. Calles de San. Juan de Alcazar.
 4. Calles de San. Juan de Alcazar.
 5. Calles de San. Juan de Alcazar.
 6. Calles de San. Juan de Alcazar.
 7. Calles de San. Juan de Alcazar.
 8. Calles de San. Juan de Alcazar.
 9. Calles de San. Juan de Alcazar.
 10. Calles de San. Juan de Alcazar.
 11. Calles de San. Juan de Alcazar.
 12. Calles de San. Juan de Alcazar.
 13. Calles de San. Juan de Alcazar.
 14. Calles de San. Juan de Alcazar.
 15. Calles de San. Juan de Alcazar.
 16. Calles de San. Juan de Alcazar.
 17. Calles de San. Juan de Alcazar.
 18. Calles de San. Juan de Alcazar.
 19. Calles de San. Juan de Alcazar.
 20. Calles de San. Juan de Alcazar.

Plano de la Plaza de Tarragona 1774

1773

1773

1773

16-12-59

Figura 5. Tarragona. Eixample "interior": situació el 1797.
 Servicio Histórico Militar, 9038.

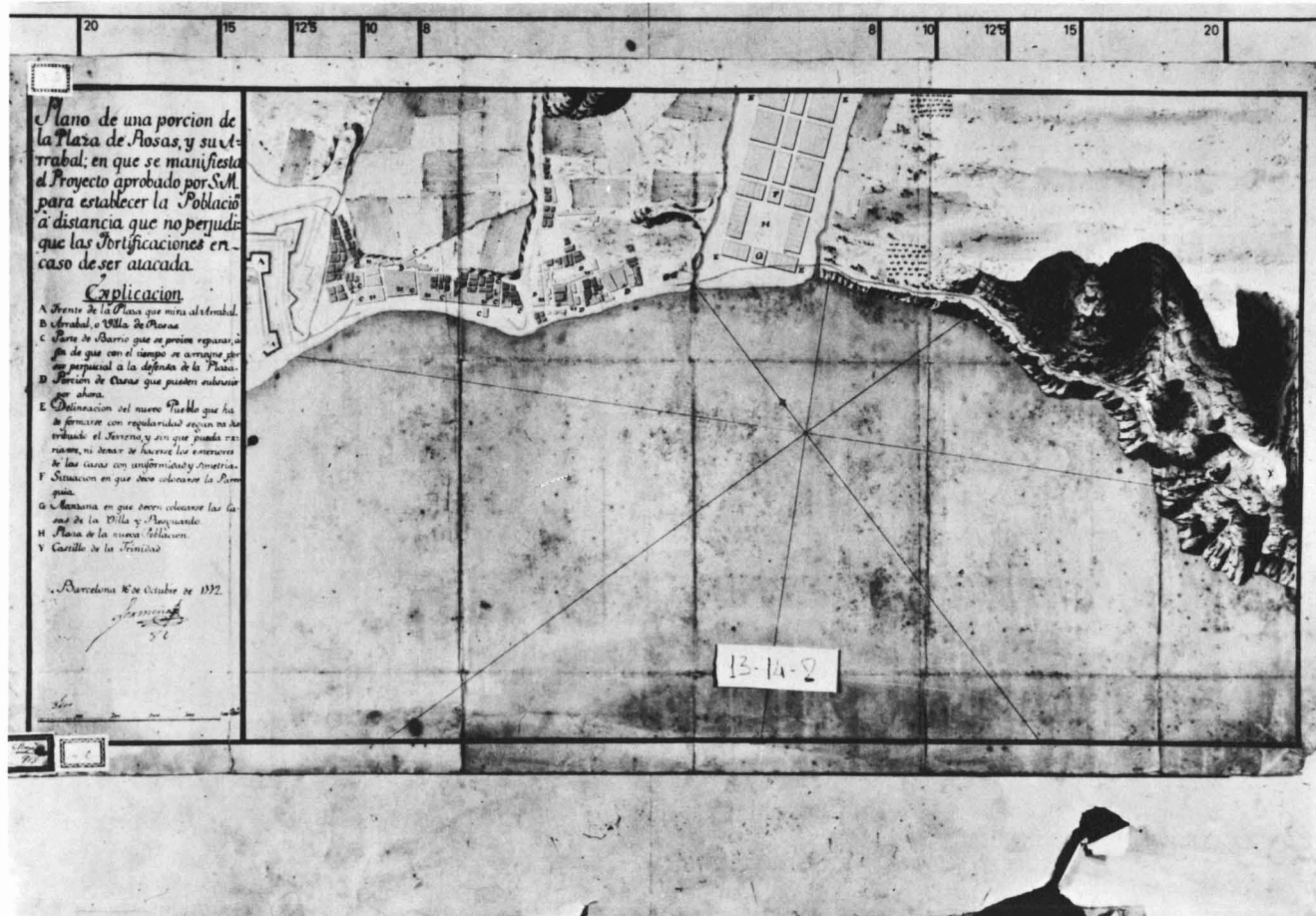

Figura 7. Roses. Projecte d'exemple (nova població), 1791 (fragment).
 Servicio histórico Militar, 9719.

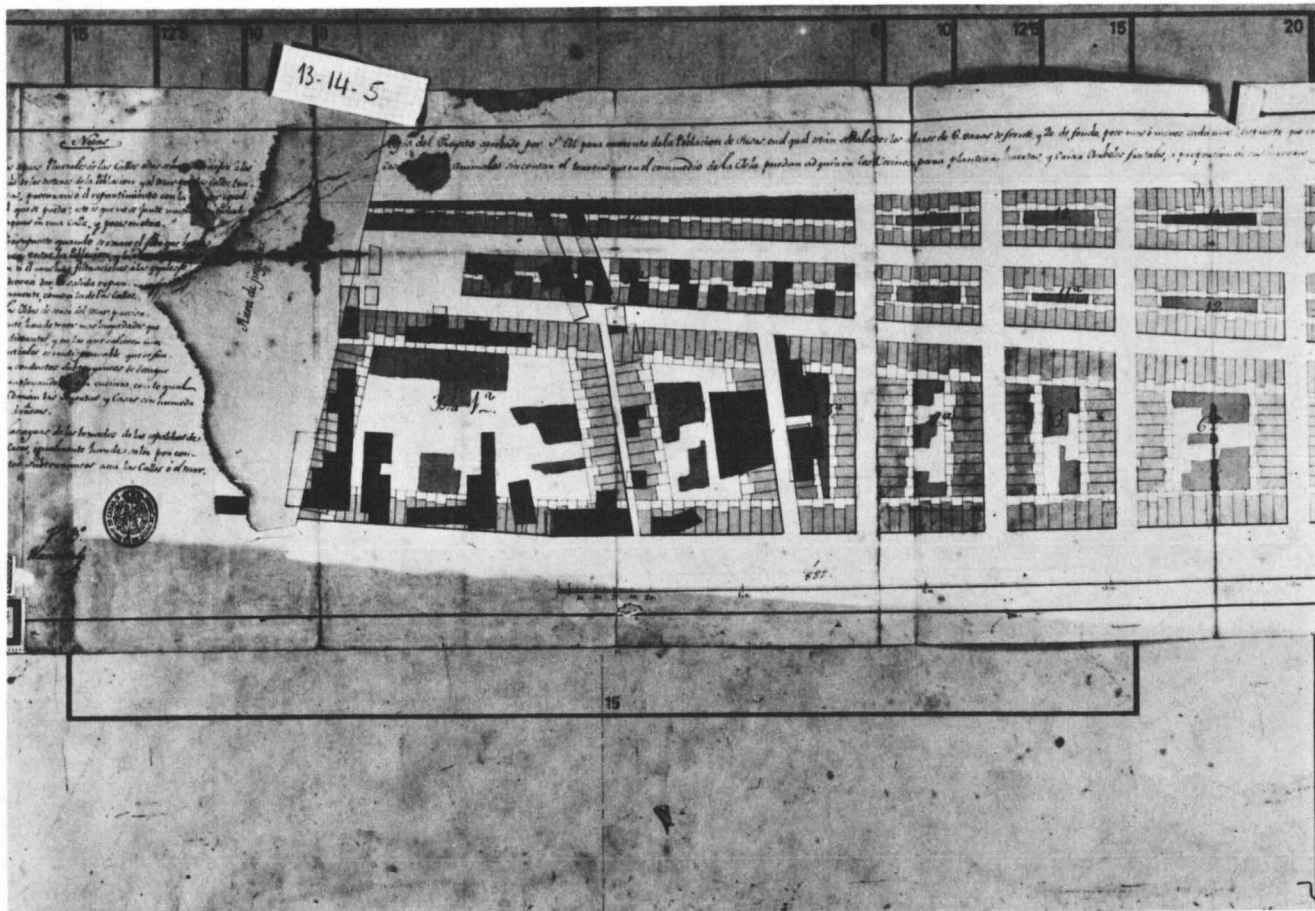

Figura 8. Roses. Projecte d'exemple (nova població). 1791 (fragment).
Servicio Histórico Militar, 9719.

QUADRE 1

10-2

(1)

	1553		1702		1787		1860		1910		1936	
	FACS	%	CASES	%	HABS.	%	HABS.	%	HABS.	%	HABS.	%
REGIÓ A	11241	18,5	22180	25,3	195707	25,0	389305	27,2	454843	30,5	752055	40,4
REGIÓ B	24263	40,0	25611	29,3	279970	35,7	518944	36,3	546684	36,7	579171	31,2
REGIÓ C	13659	22,5	18181	20,8	163877	20,9	279768	19,6	283690	19,1	293292	15,8
REGIÓ D	4489	6,9	11068	12,6	76879	9,8	117416	8,2	120880	8,1	137968	7,4
REGIÓ E	7342	12,1	10536	12,0	67072	8,6	123691	8,7	83287	5,6	96143	5,2
TOTAL	60694	100	87576	100	783505	100	1429164	100	1489384	100	1858629	100

(2)

	1553		1702		1787		1860		1910		1936	
	FACS	%	CASES	%	HABS.	%	HABS.	%	HABS.	%	HABS.	%
REGIÓ A AMB BARNA	17673	26,3	27335	29,5	288092	32,9	633983	37,9	1050327	50,4	1814212	62,1
TOTAL AMB BARNA	67126	100	92731	100	875890	100	1673842	100	2084868	100	2920786	100

Quadre 1.

Poblacions per regions. Evolució del seu pes relatiu.

(1) Regió A i total sense Barcelona.

(2) Regió A i total amb Barcelona.

Fons: obres J. Iglésies citades en text. Regions desglossades a quadre 2. (Vegeu Fig. 0).

(1)

	1553		1702		1787		1860		1910		1936	
	HABS.	%	HABS.	%	HABS.	%	HABS.	%	HABS.	%	HABS.	%
• REGIÓ A	2127	12,7	7606	35,1	63991	28,4	135286	34,4	186883	38,6	457901	60,7
BARCELONÈS	0	0	0	0	3474	1,6	12060	3,0	27862	5,8	121570	16,1
MARÉSME	204	1,2	1904	8,8	19903	8,8	29384	7,5	29784	6,1	37011	4,9
Baix Llob.	0	0	312	1,4	519	2,3	4304	1,1	9910	2,0	61160	8,1
GORGAF	0	0	1247	5,6	9656	4,3	15832	4,0	19971	2,5	25971	3,4
ALT PENED.	386	2,3	623	2,9	3673	1,6	6244	1,6	7824	1,6	10204	1,3
ANÒIA	179	1,1	276	1,4	7772	3,2	11896	3,0	10575	2,2	15990	2,1
VALLES OCCID.	407	2,4	788	3,6	4076	1,8	25401	6,5	55233	11,4	116205	15,4
VALLES ORIENT.	209	1,2	799	3,7	0	0	4202	1,2	7293	1,5	20272	2,7
BASSES	712	4,5	1667	7,7	10878	4,8	25563	6,5	26431	5,5	50548	6,7
• REGIÓ B	8517	51,1	6795	31,3	92656	41,1	150469	38,3	168574	34,8	177581	23,5
SEGRIÀ	1298	7,8	600	2,8	8655	3,8	19557	5,0	24531	5,1	36119	4,8
Baix Ebre	988	5,9	1161	5,3	14440	6,4	28849	7,3	32345	7,7	37023	4,9
TARRAGONÈS	1077	6,5	730	3,4	11270	5,0	18433	7,7	23289	4,8	31412	4,2
ALT CAMP	830	5,0	1094	5,0	10707	4,8	13319	3,4	11911	2,5	11006	1,4
Baix CAMP	1372	8,2	1499	6,9	20284	9,0	34605	8,8	25363	5,2	27447	3,6
SEGORRA	672	4,0	440	2,0	4615	2,1	7325	1,9	0	0	0	0
CONCA B.	559	3,4	275	1,3	5454	2,4	8117	2,1	4923	1,0	0	0
NDUBERA	536	3,2	405	1,9	3628	1,6	4895	1,2	4800	1,0	0	0
MONTSIA	340	2,0	300	1,4	3434	1,5	9502	2,4	22008	4,5	27999	3,7
URJELL	429	2,6	297	1,3	2866	1,3	3844	1,0	5112	1,1	6605	0,9
PRIDORS	216	1,3	0	0	2437	1,1	0	0	0	0	0	0
RIBERA	200	1,2	0	0	2335	1,1	0	0	0	0	0	0
Baix PENED.	0	0	0	0	2281	1,0	5053	1,3	4520	0,9	0	0
GARRIGONES	0	0	0	0	0	0	0	0	4372	1,0	0	0
• REGIÓ C	4251	25,5	3683	17,0	50281	22,3	85004	21,6	94990	19,6	82453	10,9
ALTA TORNA	534	3,2	634	2,9	9146	4,1	13948	3,5	10014	2,1	12547	1,7
ALT EMPORDÀ	985	5,9	357	1,7	8309	3,7	10082	2,6	12027	2,5	14738	2,0
Baix EMPORDÀ	979	5,9	1096	5,0	12692	5,6	19559	5,0	31239	2,5	17829	1,9
ONDONES	1533	9,2	924	4,3	11518	5,1	26640	6,8	32015	6,6	30701	4,1
LA SELVA	220	1,3	672	3,1	8616	3,8	14735	3,7	9695	2,0	6638	0,9
• REGIÓ D	828	5,0	2712	12,5	15844	7,0	22344	5,7	33583	7,0	36673	4,9
BELLEVÍS	0	0	426	2,0	3259	1,5	5065	1,3	10437	2,2	6129	0,9
PIQUÈS	230	1,4	340	1,5	3666	1,6	0	0	4947	1,0	7380	1,0
OSONA	598	3,6	1946	9,0	8919	3,9	17279	4,4	18197	3,8	22364	3,0
• REGIÓ E	949	5,7	900	4,1	2751	1,2	0	0,0	0	0,0	0	0,0
SALONÈS	345	2,0	331	1,5	2751	1,2	0	0	0	0	0	0
ALT URJELL	227	1,4	296	1,4	0	0	0	0	0	0	0	0
COLEMANYS	377	2,3	273	1,2	0	0	0	0	0	0	0	0
•• TOTAL	16672	100	24696	100	225523	100	393103	100	484030	100	754608	100

(2)

BARCELONA	6432	9,6	5155	5,6	94869	10,8	244678	19,6	595481	28,6	1062157	36,4
BARCELONA LITORAL COSTERA SENSE BARCELONA	1947	2,9	4755	5,1	55749	6,4	94942	5,5	107287	5,1	172491	5,9

Quadre 2.

Populació "urbana" (la de les 50 primeres ciutats). Evolució del seu pes per regions i comarques (1). Evolució pesos de Barcelona i població "urbana" costera sense Barcelona en relació al total de població catalana (2).

Regió A i Barcelonès, sense Barcelona. Barcelona inclou ja, el 1787, Sant andreu de Palomar i Sarrià, i després tots els "municipis agregats".

	1553		1702		1787		1860		1910		1936	
	FACS	%	CAPES	%	HABS.	%	HABS.	%	HABS.	%	HABS.	%
REGIÓ A	9114	20,7	14574	22,1	131716	23,6	257019	24,5	267960	26,7	294157	26,6
REGIÓ B	15716	35,8	18816	28,6	187317	33,6	368475	35,6	378110	37,6	401590	36,4
REGIÓ C	9408	21,4	14498	22,0	113596	20,4	194764	18,8	188700	18,7	210839	19,1
REGIÓ D	3361	7,6	8356	12,7	61035	10,9	95112	9,2	87297	8,7	101195	9,2
REGIÓ E	6393	14,5	9636	14,6	64321	11,5	123691	11,9	83287	8,3	96143	8,7
TOTAL	44022	100	65880	100	557982	100	1036061	100	1005354	100	1104021	100

(2)

	65,6		71,0		63,7		61,9		78,2		37,8
--	------	--	------	--	------	--	------	--	------	--	------

Quadre 3.
 Població "no urbana" (la que no s'inclou dins les 50 primeres ciutats). Evolució del seu pes per regions (1). % població "no urbana" sobre total població catalana (2).

		1553		1702		1787		1860		1910		1936	
		"URBANA"	"NO URBANA"										
REGIÓ A		2127	9114	7606	14574	63994	131716	135286	254019	186883	267960	457901	294454
SENTE BARANS	%	18,9	81,1	34,3	65,7	32,7	67,3	34,7	65,3	41,1	58,9	60,9	32,7
REGIÓ B		8517	15746	6795	18816	92656	187314	150469	368475	168574	378110	177581	401570
	%	35,1	64,9	26,5	73,5	33,1	66,9	29,0	71,0	30,8	69,2	30,7	69,3
REGIÓ C		4251	9408	3683	14798	50281	113596	85004	194764	94990	188700	82453	210839
	%	31,1	68,9	20,3	79,7	30,7	69,3	30,4	69,6	33,5	66,5	28,1	71,9
REGIÓ D		82,8	3361	2712	8356	15874	61055	22344	95112	33583	87297	36673	101295
	%	19,8	80,2	24,5	75,5	20,6	79,4	19,0	81,0	27,8	72,2	26,6	73,4
REGIÓ E		949	6393	900	9636	2751	64221	0	123691	0	83287	0	96143
	%	12,9	87,1	8,5	91,5	4,1	95,9	0	100	0	100	0	100
TOTAL		16672	44022	21696	65880	225523	557982	393103	1036061	484030	1005354	754608	1104024
SENTE BARANS	%	27,5	72,5	24,8	75,2	28,8	71,2	27,5	72,5	32,5	67,5	40,6	59,4
REGIÓ A		8559	9114	12761	14574	156376	117116	379964	254019	781367	267960	1520058	294454
AMB BARANS	%	48,4	51,6	46,7	53,3	54,3	45,7	59,9	40,1	74,5	75,5	83,8	16,2
TOTAL		23104	44022	26851	65880	317908	557982	63781	1036061	1079514	1005354	1816765	1104024
AMB BARANS	%	34,4	65,6	29,0	71,0	36,3	63,7	38,1	61,9	51,8	48,2	62,2	37,8

Quadre 4. Població "urbana" i "no urbana". Evolució dels seus pesos relatius per regions.